

330.115(043.3)

К-35

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Кўл ёзма ҳуқуқида

УДК: 330.14:330.115:31:37(575.1)

КАЮМОВА НАРГИЗА ОЗОДОВНА

ЎЗБЕКИСТОНДА ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШНИНГ
ЯНГИ СИФАТ БОСҚИЧИ ЖАРАЁНЛАРИНИ
ЭКОНОМЕТРИК ТАДҚИҚОТИ

08.00.06 – Эконометрика ва статистика

Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини
олиш учун тақдим этилган диссертация

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

Тошкент – 2012

330.115(043.3)

Қ-35 Диссертация Тошкент давлат иқтисодиёт университетида бажарилган

- Илмий маслахатчи:** иқтисод фанлари доктори, профессор
Шодиев Турсун Шодиевич
- Расмий оппонентлар:** академик, иқтисод фанлари доктори, профессор
Ғуломов Саидахрор Саидахмедович
- иқтисод фанлари доктори, профессор
Абдуллаев Ёрқин Абдуллаевич
- иқтисод фанлари доктори, профессор
Адхамов Муҳаммаджон Адхамович
- Етақчи ташкилот:** **Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси**
хузуридаги Макроиқтисодий тадқиқотлар ва
прогноزلаш институти

Диссертация 2012 йил «13» «сентябрь» соат «9»²⁰ да Тошкент давлат иқтисодиёт университети хузуридаги иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертациялар ҳимояси бўйича Д.067.06.01 рақамли ихтисослашган кенгаш мажлисида ҳимоя қилинади.

Манзил: 100003, Тошкент шаҳри, Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 49.

Диссертация билан Тошкент давлат иқтисодиёт университети кутубхонасида танишиш мумкин.

Автореферат 2012 йил «13» «сентябрь» да тарқатилди.

Ихтисослашган кенгаш
илмий котиби, иқтисод
фанлари номзоди, доцент

А.Н.Самадов

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Бугунги кунда мамлакатимизда таркибий ўзгаришлар ва юксак технологияларга асосланган замонавий тармоқлар ва ишлаб чиқариш соҳаларини модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини жадал ривожлантириш учун бошқарув услублари ва механизмларини такомиллаштириш заруратга айланмоқда. Шуларни ҳисобга олганда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов таъкидлаганидек: «Бугунги кунда кўплаб ривожланган ва жаҳон иқтисодиётида етакчи ўрин тутадиган мамлакатлар тажрибаси шуни сўзсиз исботлаб бермоқдаки, рақобатбардошликка эришиш ва дунё бозорларига чиқиш, биринчи навбатда, иқтисодиётни изчил ислоҳ этиш, таркибий жиҳатдан ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштириш, юқори технологияларга асосланган янги корхона ва ишлаб чиқариш тармоқларининг жадал ривожланишини таъминлаш, фаолият кўрсатаётган қувватларни модернизация қилиш ва техник янгилаш жараёнларини тезлаштириш ҳисобидан амалга оширилиши мумкин»¹.

Яъни, «Барчамиз бир ҳақиқатни англаб етишимиз лозим - Ўзбекистон бугун халқаро ҳамжамиятнинг ва глобал молиявий-иқтисодий бозорнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади. Бунинг тасдиғини ташқи дунё билан алоқаларимиз тобора кенгайиб бораётганида, тараккий топган етакчи давлатлар кўмагида иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш, модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича дастурларнинг амалга оширилаётганида, Ўзбекистоннинг халқаро савдо тизмига интеграциялашувида, маҳсулот ва товарлар импорти ва экспортнинг ўсиб боришида ва бошқа мисолларда яққол кўришимиз мумкин»². Дарҳақиқат, миллий иқтисодиётни жаҳон иқтисодиётининг бир бўлаги сифатида таҳлил қилиш ҳамда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози сабабларини аниқлаш учун бу жараёнларни яхлит тизим сифатида эътироф этиб, кўп омилли эконометрик моделлар ёрдамида мамлакатлар иқтисодиётининг мазмун-моҳияти, ривожланиш тенденция ва омилларини чуқур ўрганиш зарур.

Тарихий ривожланиш жараёни таҳлили шуни кўрсатадики, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегияси ва тактикасини танлаш назарий фикр ҳамда ҳўжалик юритиш амалиётининг асосий, шунингдек, ўта мураккаб масалалари сирасига киради. Глобаллашув шароитида мамлакатнинг рақобатбардошлигини ошириш, иқтисодий салоҳиятини юксалтириш, инновацияларни кенг жорий этиш ва шулар асосида ресурслардан оқилона фойдаланиш учун ишлаб чиқариш жараёнларини иқтисодий-математик усуллар ёрдамида миқдор ва сифат жиҳатидан чуқур таҳлил этишни такозо этади.

¹ Каримов И.А. 2012 йил ватанимиз тараккиётини янги босқичга кўтарилган йил бўлади // Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йилнинг асосий ахбороти ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Махкамасининг мажлисидаги матрузаси. - Халқ сўзи, 2012 йил 20 январь, № 14 (5434).

² Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози. Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. - Т.: Ўзбекистон, 2009. - Б.11.

Чунки бошқарувни такомиллаштириш муаммоси ижтимоий ривожланишнинг кўп вариантли ва муқобиллигини эътироф этишга асосланган.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти ўз маърузасида: «...ўтган давр мобайнида ҳаётимиз сифати, мамлакатимиз қиёфаси қандай ўзгариб бораётгани, қандай ютуқ ва натижаларга эришганимиз, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очик демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлида қандай суръатлар билан ривожланиб бораётганимизни баҳолаш эҳтиёжи туғилмоқда»³ деб таъкидлаш билан, «...Бугун ҳеч кимга сир эмаски, биз яшаётган XXI аср – интеллектуал бойлик ҳукмронлик қиладиган аср...Кимки бу ҳақиқатни ўз вақтида англаб олмаса, интеллектуал билим, интеллектуал бойликка интилиш ҳар қайси миллат ва давлат учун кундалик ҳаёт мазмунига айланмаса – бундай давлат жаҳон тараққиёт йўлидан четда қолиб кетиши муқаррар»⁴ эканлигига ҳам эътибор қаратилган.

Замонавий, интеллектуал иқтисодиётни шакллантириш мураккаб жараён бўлиб, бу жиҳат кўплаб омилларга боғлиқ ва уларнинг эконометрик таҳлили интеллектуал иқтисодиётни оқилона бошқариш ҳамда тартибга солиш имконини беради. Эконометрик моделлаштириш ҳамда таҳлил, иқтисодиёт ривожини синтез қилиш ана шундай бошқарув услублари сирасига киради. Мамлакатимизда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг фаровонлигини ошириш стратегияси»да «билимлар иқтисодиёти»ни шакллантириш, жумладан, саъй-ҳаракатларни «билимларни ишлаб чиқариш ва сотиш»га йўналтириш учун инсон капиталига инвестициялар жалб қилишни кўпайтириш зарурлиги қайд этилган⁵. Бундай маҳсулот жаҳон ва ички бозорларда янги илмий ғоялар, инновациялар, технологиялар, янги ускуналар кўринишида намоён бўлади.

Ушбу муаммо юқори илмий ва амалий аҳамиятга эга эканлигини ҳисобга олган ҳолда, мазкур диссертацияда асосий эътибор иқтисодиётни бошқаришнинг илмий-услубий асосларини ривожлантириш, қарорлар қабул қилишда миқдор ва сифат кўраткичларини узвий боғлиқ ҳолда таҳлил этиш, Ўзбекистон Республикаси шароитида анъанавий иқтисодиётдан интеллектуал иқтисодиётга ўтиш жараёнини бошқаришнинг ижтимоий-бозор механизмини ишлаб чиқишга қаратилди. Узлуксиз ривожланишни таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини бошқариш самарадорлигини ошириш нафақат ўзининг долзарблиги, балки иқтисодиётни диверсификациялаш ва хўжалик юритиш амалиётига ўтишнинг кўплаб назарий-услубий масалалари баҳсли хусусиятга эга эканлиги туфайли катта илмий қизиқиш уйғотади.

³ Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги кўшма мажлисидаги «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» мавзусидаги маърузаси. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – Б. 56.

⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги «Ўзбекистон Конституцияси - биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустақкам пойдевордир». мавзусидаги маърузаси. -Халқ сўзи, 2009 йил 6 декабрь, № 194 (4857).

⁵ Стратегия повышения уровня благосостояния населения Республики Узбекистан. Аналитический доклад. Опубликовано: The Government of Uzbekistan/UNDP/World Bank/ADB. 27 август, 2007 г.

Мазкур ишнинг ўзига хос муҳим хусусияти шундаки, унда иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичини шакллантириш муаммоси унинг ўсиш сифатини ошириш ва бошқарув механизмини такомиллаштиришнинг концептуал масалалари билан боғлашга эътибор қаратилди.

Бу моделлар Ўзбекистон Республикасини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг замонавий муаммоларини таҳлил қилиш ва ўз навбатида, билим ишлаб чиқарувчи ва билимдан фойдаланувчи секторлар оптимал ривожланишини белгилашнинг янги жиҳатларини ифода этишга имкон яратади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Замонавий иқтисодий ривожланиш назарияси ва амалиётини ишлаб чиқишга мамлакатимиз олимлари М. Шарифхўжаев, А. Ўлмасов⁶ кабилар қатта ҳисса қўшди. Иқтисодий тадқиқотлар маркази олимлари БМТ доирасида Ўзбекистонда билимлар иқтисодиётини барпо этиш аҳволи ва даражасини илмий жиҳатдан баҳолашга ҳаракат қилишди. С.С. Ғуломов, Б.А. Бегалов⁷, Т.Ш. Шодиев⁸, Б.Ю. Ходиев⁹, Ю.К. Мухамедов¹⁰, А.Н. Арипов¹¹, С.В. Чепель¹² ва бошқалар томонидан иқтисодий жараёнларни эконометрик таҳлил қилишнинг услубий жиҳатлари тадқиқ этилган.

Россиялик ҳамда узоқ хорижий давлатлар олимларидан Л. Абалкин¹³, П. Друкер¹⁴, М. Портер¹⁵, Р. Солоу¹⁶, Дж. Стиглиц¹⁷ ва бошқалар замонавий иқтисодий назария ҳамда эконометрика фанини ишлаб чиқишда салмоқли ҳисса қўшдилар.

Уларнинг иқтисодий ривожланиш янги сифат босқичларини шакллантириш жараёнини ўрганиш бўйича услубий ёндашувлари, инновацион, стратегик ва тизимли эконометрик моделлар асосида иқтисодиётни бошқариш ўтишнинг назарий ҳамда амалий жиҳатдан асослашлари алоҳида илмий қизиқиш уйғотади. Бундай жиддий илмий-амалий материални ўрганиш тадқиқот мавзусининг илмий адабиётда етарлича ўз ифодасини топмаган жиҳатларини аниқлаш имконини берди. Хусусан, иқтисодий ўсиш сифатини ошириш мақсадида иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичини қандай

⁶ Шарифхўжаев М., Ўлмасов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. – Т.: Ўзбекистон, 1995. – 267 б.

⁷ Ғуломов С., Бегалов Б. Иқтисодий информатика. – Т.: ТДИУ, 2010. – 587 б.

⁸ Шодиев Т., Агзамов С. Интернет тизими имкониятлари ва муаммолари. – Т.: Фан ва технология, 2006. – 253 б.

⁹ Абдуллаев А., Ходиев Б., Ишназаров А. Эконометрика. – Т.: ТГЭУ, 2007. – 612 с.

¹⁰ Мухамедов Ю. Барқарор ижтимоий-иқтисодий ўсиш омиллари ва эконометрик моделлари. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т.: ТДИУ, 2008. – 504 б.

¹¹ Арипов А. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш муаммолари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2004. – 24 б.

¹² Чепель С.В. Роль институционального фактора в обеспечении условий перехода к инновационной модели экономического развития. // Стратегия модернизации и обеспечения долгосрочного устойчивого экономического роста. – Т.: SMI - ASIA, 2011. – С. 5-9.

¹³ Абалкин Л.И., Абрамова М.А., Алексеев А.И. Национальная экономика. – М.: Экономика, 2007. – 864 с.

¹⁴ Drucker P. Beyond the Information Revolution // The Atlantic Monthly, October 1999. – Vol. 284. – № 4.

¹⁵ Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / Пер. с англ. И. Минервина; 2-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 452 с.

¹⁶ Р. Солоу «Экономика ресурсов и ресурсы экономики» (The Economic of Resources and the Resources of Economics, 1974). nobelprize.org

¹⁷ Стиглиц Дж., Эллерман Д. Макро и микроэкономические стратегии для России. – М.: Промо-Медиа, 2000. – 448 с.

шакллантириш ва унинг самарали қўлланишини қандай таъминлаш керак, деган муҳим масала бўйича махсус тадқиқотлар ҳамда нашрлар етарли эмас. Билимлар иқтисодийети шаклланиш даражаси, статистик кўрсаткичлари ва омиллари, сифатли ва миқдорий таҳлил услубларини бирлаштириш орқали таҳлил этиш, эконометрик прогнозлаш етарли даражада тадқиқ этилмаган. Бу муаммо ҳам тадқиқотчи олимлар эътиборидан четда қолган.

Диссертация ишининг илмий - тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация иши Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг Ўзбекистон Республикаси Давлат илмий-техника дастури доирасида «Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш ва Ўзбекистон Республикасини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг илмий асослари» йўналиши бўйича амалга оширилди.

Тадқиқот мақсади: Иқтисодий ривожланишнинг янги сифат даражасини баҳолашнинг назарий-услубий асосларини такомиллаштириш ва эконометрик тадқиқ этиш орқали миллий иқтисодиётнинг инновацион тараққиётини таъминлашга йўналтирилган илмий тақлиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот вазифалари. Ушбу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар белгилаб олинди:

– «иқтисодий ўсиш» ва «иқтисодий ривожланиш» илмий категорияларининг таърифи ва белгиларини танқидий таҳлил этиш тараққиётнинг сифат кўрсаткичи параметрлари ҳамда омилларини асослаш;

– бозор иқтисодиёти ривожланиш суръатларини баҳолашда «омилларнинг умумий самарадорлиги» категориясини илмий муомалага киритиш ва Ўзбекистон Республикаси миллий иқтисодиётида унинг даражаси ва ривожланиш тенденцияларини аниқлашнинг эконометрик моделини тақлиф этиш;

– Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичини шакллантириш жараёнлари, шартлари ва оқибатларининг илмий-назарий асосларини, ютуқ ва натижаларини танқидий жиҳатдан тадқиқ этиш;

– замонавий иқтисодий ривожланишнинг умумий иқтисодий категория сифатидаги муҳим белгиларини аниқлаш ва улар ўртасида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш устуворликларини ҳисобга олувчи ўзаро боғлиқликни эътироф этиш;

– анъанавий иқтисодиётдан иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичига ўтиш тенденцияларини аниқлаш, таркибий қисмлари, омиллари ва статистик кўрсаткичлари ҳамда бошқариш механизмларини тизимли тарзда эконометрик тадқиқ этиш;

– инновацияларни жадаллаштириш мақсадида турли бошқарув даражаларида (миллий иқтисодиёт, тармоқлар, корхоналар) республикада иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичини шакллантириш даражасини акс эттирувчи инновацион жараёнларнинг эконометрик моделларини тузиш, уларни таҳлил этиш ва баҳолаш услубиётини асослаш;

– миллий иқтисодиётнинг янги сифат босқичида ишлаб чиқариш омилларининг тадрижий ривожланиши ва интеллектуал иқтисодиёт шаклланишида

билимлар муҳим омил ҳамда тижорат товарига айланиш жараёнларини эконометрик моделлар ёрдамида таҳлил этиш;

– Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичи жараёнларининг бир ва кўп омилли математик моделларни тузиш, шакллантириш индексини ўлчаш ва мамлакатлараро қиёсий таққослаш;

– иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичи элементлари ва омилларини тизимли таҳлил этишнинг адаптив эконометрик моделлари ва услубиётини асослаш ҳамда «Ўзкимёсоноат» тармоғи корхоналари мисолида тадқиқ этиш;

– интеллектуал иқтисодиётни шакллантиришда илмий-техник тараққиёт ва инновацияларни бошқариш, илм-фан, университетлар ва бизнесни синтез қилиш бўйича жаҳон тажрибасини ўрганиш;

– аҳоли билим даражаси ва кўникмаларини иқтисодиётнинг жиддий омили сифатида белгилаш ва «ғоя»лар ишлаб чиқиб, тақлиф этиш функцияларини компьютерда ҳисоблаш ҳамда амалиётда қўллаш;

– инновацияларга асосланган иқтисодиётни шакллантириш ва ривожлантириш институтлари, давлат ҳамда кичик тадбиркорлик шерикчилигидан самарали фойдаланиш орқали иқтисодий ўсиш сифатини рағбатлантириш механизмлари зарурлиги ва мақсадга мувофиқлигини асослаш;

– миллий иқтисодиёт ўсиш сифатини рағбатлантиришнинг асосий механизмларини тубдан яхшилаш бўйича комплекс чора-тадбирлар ва иқтисодий ривожланишнинг янги илмий тадқиқот ва инновацияларга асосланган сифат босқичини бошқаришнинг давлат дастури зарурлигини асослаш ва уни ишлаб чиқиш учун тақлифлар бериш;

– миллий иқтисодиётни интенсив омиллар асосида барқарор ривожлантиришнинг истикболдаги сценарийларини ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти ва предмети. Тадқиқот объекти сифатида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти, уни интеллектуал иқтисодиёт сари йўналтириш омиллари ва манбалари ҳисобланади.

Интеллектуал иқтисодиётни шакллантириш ва уни қўллаш жараёни, иқтисодиётни барқарор ривожлантиришнинг самарали мақбул қарорларини қабул қилиш механизми тадқиқот предмети ҳисобланади.

Тадқиқот усуллари. Тадқиқот жараёнида тизимли таҳлил, иқтисодий-математик усул, статистик гуруҳлаш, таққослаш, эконометрик моделлаштириш, корреляцион-регрессион таҳлил, иқтисодий индекслар каби усуллардан фойдаланилди.

Тадқиқот гипотезаси. Ўзбекистон янги аср бошида иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичи жараёнига кирди. Бу босқич иқтисодиётни модернизациялаш, ишлаб чиқаришга инновацияларни кенг жорий этиш кўламида, ишчи кучида сифат ўзгаришларига эришиш, иқтисодий фаолиятни тобора либераллаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини бошқарувда қўллаш билан характерланади. Янги босқичда интеллектуал иқтисодиётни шакллантириш ва фаолият кўрсатиши таъминланишига эришиш Ўзбекистон Республикаси XXI асрда ҳал этиши лозим бўлган асосий муаммолардан бири ҳисобланади. Бу вазифани ҳал этиш нафақат табиий ресурслар захирасига бой,

балки улардан самарали фойдаланиш бўйича ривожланган мамлакатга айланиш имконини беради. Бу эса, миллий иқтисодий тизимга самарали менежмент тизими жорий этиш, турмуш сифатини ошириш, жаҳон хомашё, технологик ва озик-овқат бозорлари конъюктурасига боғлиқликдан халос бўлишга, баъзан юз берадиган жаҳон молиявий инқирози таъсиридан холи бўлишга имкон яратади.

Ҳимояга олиб чиқилаётган асосий ҳолатлар:

– ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти ривожланиш суръатларини ўлчаш ва баҳолашнинг назарий-услубий методологияси;

– замонавий иқтисодий ривожланиш сифати таркибий қисмларининг тузилмавий таркиби ва ҳаёт сифатини баҳолаш индикаторлари;

– Ўзбекистонда инновацион йўналтирилган иқтисодий шакллантириш модели;

– саноат корхоналарининг инновацион фаоллигини индикаторлар тизими асосида баҳолаш услуги ва уни амалга ошириш босқичлари;

– интеллектуал иқтисодий шаклланиш жараёнлари ва кўрсаткичларининг эконометрик моделлар тизими;

– иқтисодий фаолиятни интеллектуаллаштиришнинг кўрсаткичлари гуруҳи ҳамда унинг даражасини ўлчаш услуги;

– таклиф қилинаётган билимларга асосланган иқтисодий ўсиш моделлари.

Ишнинг илмий янгилиги. Республикамиз иқтисодиётини модернизациялаш, диверсификациялаш ва тараккий эттиришнинг янги сифат даражасига эришиш учун билимлар иқтисодиётини шакллантириш жараёнларини самарали бошқаришга доир илмий ғоялар мажмуаси, асосий услублар ҳамда эконометрик моделлари ишлаб чиқилди. Жумладан:

– кам тадқиқ этилган ва баҳсли тортишувларга сабабчи бўлган замонавий «иқтисодий ўсиш» ва «иқтисодий ривожланиш» тушунчалари сиёсий-иқтисодий категория сифатида аниқлаштирилди ва унинг моҳияти тўлдирилди. Иқтисодий фаолиятни интеллектуаллаштириш тенденцияси замонавий иқтисодий ривожланиш сифатининг умумлаштирувчи белгиси эканлиги ва «билимлар» ресурсидан фойдаланишга асосланган мультипликатив самара олиниши ҳамда уларнинг маржинал харажати нолга тенглиги исботланди;

– Ўзбекистон Республикаси миллий иқтисодиётининг хусусияти ва ютуқларини ҳамда сифат босқичи жараёнларини ақс эттирувчи адаптив эконометрик моделлар тизими яратилди. Бу моделларда ривожланишнинг миқдор ва сифат параметрлари таҳлил этилган ва улар ёрдамида миллий иқтисодиётдаги билим ишлаб чиқарувчи ва билимлардан фойдаланувчи секторларнинг мутаносиб ривожланиши, шарт-шароитлари, инновацион таракқиёт имкониятлари тадқиқ этилган;

– эконометрик моделлар асосида миллий иқтисодиётнинг жорий ҳолатини илмталаб инновацион хўжалик юритиш тизимига йўналтириш мақсадида «омилларнинг умумий самарадорлиги» тушунчаси илмий доирага киритилди ва республикамиздаги иқтисодий ривожланишнинг сифат даражасининг 1986-2009 йиллардаги динамикаси аниқланди. Натижаларга кўра республикамиз иқтисодиётдаги сифат босқичи 2005 йиллардан бошланган;

– билимлар иқтисодиётини шакллантиришни тақозо этадиган асосий омилларнинг хусусияти ҳамда ривожланишидан келиб чиққан ҳолда, инновацион таракқиётнинг йўналишлари (иқтисодий бошқарув ва бизнес муҳит, асосий капитални инновацион янгилаш, ахборот-коммуникация технологиялари, интеллектуал салоҳият) белгиланди. Моделларда бу омилларнинг ривожланишга «мутлақ» ва «нисбий» таъсири аниқланган;

– иқтисодий муносабатларнинг янги механизмларини (давлат-бизнес кооперацияси, бизнес муҳитининг яхшиланиши, инновация тизимини рағбатлантириш, ишчи кучи сифатига эътибор қаратиш) шакллантириш жорий иқтисодиётни интеллектуал ривожланиш моделига ўзгартиришда ҳал қилувчи омил бўлиб хизмат қилишини исботловчи илмий ғоялар мажмуаси асослаб берилди;

– билимлар иқтисодиётини шакллантиришнинг эконометрик моделлари негизда устувор тармоқлар ривождаги стратегик йўналишлар ва асосий омиллар аниқланди, республикамиз кимёсаноат корхоналари иқтисодиётини интеллектуаллаштириш бўйича эришилган даража баҳоланди, уларда инновация тизимини рағбатлантириш механизми таклиф этилди;

– иқтисодиётни ахборот-коммуникация технологиялари ва Интернетдан фойдаланиш асосида бошқариш афзалликларининг иқтисодий самараси исботланди ҳамда келгусида интеллектуал иқтисодиётни тартиблаштириш истиқболлари белгиланди;

– ишчи кучининг таълим даражаси ва унинг республикада билимлар иқтисодиётини шакллантиришга таъсирини баҳолашнинг статистик кўрсаткичлари, математик-статистик услублари ишлаб чиқилди ва ижобий тенденциялари аниқланди;

– иқтисодий ривожланиш даражаси ва сифатини ошириш мақсадида интеллектуал иқтисодиётни инновацион ёндашув асосида бошқаришга доир услублар, прогноз сценарийси ва амалий таклифлар асослаб берилди;

– билимлар мультипликатори тушунчаси илмий муомалага киритилди, у иқтисодиётни интеллектуаллаштириш билан генетик белгиланган ва кўшимча қиймат ишлаб чиқаришда билимлардан кўп марта фойдаланишда қўлланилиши асослаб берилди ва ресурслар қайтимининг пасайиши қонуни трансформацияси амалда исботланди. Бу кўпгина микро ва макро иқтисодий назариялар қайта кўриб чиқилишини тақозо этади;

– эконометрик моделлар тизими негизда миллий иқтисодиётнинг 2015 йилларгача асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари ҳамда иқтисодий ўсишнинг сифат устуворликлари белгиланди.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Эконометрик таҳлилнинг замонавий услубларини ривожлантириш, миллий иқтисодиёт ўсиши ва рақобатбардошлиги сифатини ошириш механизмини асослашдан иборат. Илмий иш муаллифи томонидан билимларга асосланган иқтисодиётнинг эконометрик моделлари, иқтисодий ўсиш ва ҳўжалик юритиш амалиётини шакллантириш ҳамда қўллаш, миллий иқтисодиётнинг ривожланиш сифатини рағбатлантиришга оид асосий механизмлар бўйича таърифланган услубий ва назарий қоидалар Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш

стратегиясининг иктисодий-математик услубларини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Тадқиқотнинг асосий хулосалари ва тақлифлари иктисодиётни диверсификациялаш, таркибий-технологик модернизация қилишни жадаллаштириш, жаҳон молиявий-иктисодий инқирози таъсиридан ҳимоялаш ва уни ижтимоий йўналтиришни кучайтиришга қаратилган самарали макроиктисодий механизмини ташкил этишга ёрдам беради ҳамда республикада эконометрик тадқиқотлар қўламини кенгайтириш ва ривожлантиришга олиб келади.

Диссертация натижаларидан бошқарув тузилмалари, илмий тадқиқот муассасалари ва жамоат ташкилотларининг иктисодий ривожланиш сифатини ошириш механизмларини ишлаб чиқишда ва шу асосда барқарор ривожланиш стратегияларини асослашда фойдаланиш мумкин.

Натижаларнинг жорий этилиши. Диссертациянинг асосий илмий тақлифлари ва тавсиялари Ўзбекистон Республикаси Иктисодиёт вазирлиги (2011 йил 25 августдаги 2-1/20-2271- сонли далолатномаси) Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси (2010 йил 10 февралдаги 11/Аш-06-314 - сонли далолатномаси), «Ўзпахтамаш» ОАЖ (2010 йил 3 февралдаги 007/100-сонли далолатномаси), «Максам-Чирчик» ОАЖларининг (30-2/98-сонли 2011 йил 21 июндаги далолатномаси) амалий фаолиятида, Тошкент давлат аграр университети «Иктисодий назария ва ахборот технологиялари асослари» кафедраси ўқув жараёнида фойдаланиш учун қабул қилинган.

Илмий ишда баён этилган билимлар иктисодиётини шакллантириш ва ўсиш суръати сифатини рағбатлантиришнинг ижтимоий-бозор механизми самарадорлигини оширишга доир назарий қондалар ҳамда амалий тавсиялар олий ўқув юрталарининг иктисодиёт факультетлари ўқитувчилари, талабалари ва бизнес-мактаб тингловчилари учун «Эконометрика», «Иктисодий-математик усуллар ва моделлар», «Макроиктисодиёт» сингари фанларни ўқитишда илмий манба бўлиб хизмат қилади.

Ишнинг синовдан ўтиши. Илмий ишдаги асосий назарий қондалар ва аниқ тавсиялар «Теоретические основы формирования интеллектуальной экономики и рациональное использование ресурсов» (Фарғона, 2008); «Хорижий инвесторларни жалб этиш ва уларни ахборот билан таъминлаш йўллари» (Тошкент, 2008); «Тенденции развития международных финансовых институтов» (Тошкент, 2008); «Международный опыт финансирования образования» (Тошкент, 2009); «Компоненты экономики знаний» (Тошкент, 2009); «Экономика знаний как социальный фактор человеческого потенциала» (Москва, 2009); «Превращение научных идей и знаний в коммерческий товар» (Westminster, 2009); «Эркин иктисодий ҳудудларнинг макроиктисодиётдаги аҳамияти» (Тошкент, 2009); «Теоретические основы формирования интеллектуальной экономики в Узбекистане» (Тошкент, 2009); «Ўзбекистонда билимларга асосланган иктисодиётни шакллантириш жараёнини эконометрик тадқиқоти» (Тошкент, 2009); «Превращение знания в общественный товар и вопросы регулирования интеллектуальной собственности» (Москва, 2010); «Ёшларни ижтимоий ҳимоялашда иктисодий билимларнинг аҳамияти» (Тошкент, 2010); «Глобаллашув жараёнида билимларнинг аҳамияти» (Тошкент,

2011); «Таълим ва интеллектуал салоҳият» (Тошкент, 2011) каби халқаро ва республика илмий ва амалий анжуманларида маъруза қилинган ва маъқулланган.

Диссертация иши Тошкент давлат иқтисодий университетининг «Эконометрика» кафедраси, Тошкент давлат иқтисодий университетининг қошидаги Д.067.06.01 рақамли иқтисослашган кенгашнинг «Эконометрика ва статистика» йўналиши бўйича, Тошкент давлат аграр университети «Иқтисодий назария ва ахборот технологиялари асослари» ҳамда Ўзбекистон Фанлар академиясининг Математика ва инфор­мацион технологиялар институти «Ахборот-аналитик тизимлар» ва «Мураккаб жараёнларни моделлаштириш» лабораторияларининг бирлашган илмий семинарларида муҳокама қилинган ва химояга тавсия этилган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Диссертациянинг асосий натижалари иккита монография, 36 та илмий мақола ҳамда 12 та маъруза тезислари шаклида чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Илмий иш тузилмаси кириш, бешта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат бўлиб, унинг ҳажми 317 бетдан иборат.

Диссертациянинг **кириш** қисмида ўрганилаётган мавзунинг долзарблиги, мавзунинг ўрганилганлик даражаси, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, тадқиқотнинг предмети, объекти, тадқиқот усуллари, маълумот манбалари, илмий янгилиги ва амалий аҳамияти ёритилган.

Диссертациянинг **биринчи боби** «Иқтисодий ривожланиш жараёнларида янги сифат босқичининг назарий асослари» деб номланиб, унда замонавий иқтисодий ўсишнинг сифат категорияси, иқтисодий ўсиш назарияларининг эволюцияси ва интеллектуал иқтисодиётнинг ривожланиш хусусиятлари, барқарор иқтисодий ўсиш-интеллектуал иқтисодиётни шакллантиришнинг асосий мақсади, иқтисодий ривожланиш янги босқичининг асосий белгилари, ресурслар қайтимининг пасайиши ва муқобил харажатларни ошиш қонунининг трансформацияси баён этилган.

Иккинчи боб «Иқтисодий ўсиш сифат кўрсаткичларининг эконометрик таҳлили» деб номланган ва унда замонавий иқтисодий ўсишнинг сифат кўрсаткичларининг эконометрик таҳлили, интеллектуал иқтисодиёт шаклланишидаги омиллар ва тамойиллар, билимларга асосланган иқтисодиётни тизим тарзида таҳлил этишнинг услубиёти, иқтисодий ўсишнинг таркибий элементлари ва сифат кўрсаткичлари ҳамда Ўзбекистон иқтисодиёти интеллектуаллашув даражасининг интеграл индекси батафсил кўриб чиқилган.

Учинчи боб «Иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичи жараёнларини эконометрик моделлаштириш» деб номланиб, у иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичи жараёнларини эконометрик моделлаштириш муаммоларига, интеллектуал иқтисодиётда «ғоя»лар, инновациялар яратиш, уларни миқдор ва сифат жиҳатидан таҳлил этиш, интеллектуал иқтисодиётда меҳнатни янги билимлар билан алмаштириш ва ривожланишининг сифат даражасини ошириш потенциали ва корхоналарда иннова-

цион жараёнларнинг тизимли эконометрик моделларини тузиш масалалари ёритилган.

Тўртинчи боб «Иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичини шакллантиришда таълим муассасалари ва ахборот-коммуникация технологияларининг роли» деб номланиб, унда иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичини шакллантиришда таълим муассасалари ва ахборот-коммуникация технологияларининг ўрни, таълим тизимидаги янги парадигмалар, индустриал тармоқларни яратиш ва ривожлантиришда университетларнинг ўрни ва аҳамияти ҳамда Ўзбекистон Республикасида компьютер технологиялари ва ахборот-коммуникация тизимини ривожлантириш муаммолари тадқиқ этилган.

Бешинчи боб «Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ривожланишнинг сифат даражасини ошириш имкониятлари» деб номланиб, унда Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ўсишнинг сифат даражасини ошириш концепцияси, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг интеллектуал потенциалини ошириш, янги интеллектуал иқтисодиётга трансформацияланиш жараёнини моделлаштириш, интеллектуал иқтисодиётда ривожланишнинг оптимал мезонлари ва манбалари ҳамда миллий иқтисодиёт ривожини иқтисодий ўсишнинг эконометрик модели орқали прогнозлаш масалалари илмий тадқиқ этилган.

Диссертациянинг хулоса қисмида илмий тақлифлар ва тавсиялар баён этилган.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Замонавий иқтисодий ривожланиш сифати Ўзбекистон Республикаси учун алоҳида аҳамият касб этади. Чунки «...мустақил тараққиётимизнинг ўтган даврида амалга оширилган ишларимизни сарҳисоб қилар эканмиз, уларни ҳаққоний баҳолаш ва ислоҳотлар дастурига маълум ўзгартиришлар киритиш билан бирга, биринчи навбатда эртанги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда, мамлакатимизни ислоҳ этиш ва модернизация қилиш йўлидаги изчил ҳаракатларимизни кучайтиришимиз, уларни янги, янада юқори босқичга кўтаришимиз даркор»¹⁸. Миллий иқтисодиётнинг яқин ўтмишдаги жуда қулай жаҳон конъюктураси ва ижтимоий-иқтисодий фаровонлик кўриниши шароитидаги ривожланиш траекторияси бўйлаб ҳаракати инсон капиталига кенг микёсли инвестициялар киритиш ва асосий капитални оммавий ўзгартириш билан бирга олиб борилди. Иқтисодий билимларнинг ушбу соҳасида хорижий ва маҳаллий олимлар томонидан доимий изланишлар олиб борилаётганига қарамадан замонавий иқтисодий ривожланиш сифати концепцияси етарлича илмий асосланмаганлигини қайд этишимиз мумкин. Тадқиқотчилик ёндашувларининг бекарорлиги шароитида замонавий иқтисодий ривожланиш сифати назариясининг кўпгина қоидалари ноаниқлиги илмий мунозара учун шароит яратади. Жаҳон – молиявий инқироздан чиқиш

¹⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги кўпма мажлисидаги «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» мавзусидаги маърузаси. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – 56 б.

йўлларини излаш ва барқарор иқтисодий ривожланиш траекториясини танлаш мазкур соҳадаги методологик-назарий тадқиқотларни чуқурлаштиришни тақозо этади.

Миллий иқтисодий адабиётларда иқтисодий ривожланиш ва унинг сифати мавзусининг тадқиқ этилишини кўриб чиқиб шуни қайд этиш зарурки, ушбу масала миллий иқтисодий мутаносибликлари тузилмавий жиҳатдан мувозанатланган такрор ишлаб чиқариш шароитлари нуқтаи назаридан кўриб чиқилган. Замоनावий иқтисодий ривожланишнинг сифат категорияси кўп қиррали, уни иқтисодий тизим фаолиятининг турли соҳаларини таҳлил қилиш воситасида очиб беришни талаб этади. Шулар боис, иқтисодий ривожланиш сифатининг ўз концепциясини ишлаб чиқишда атроф-муҳит аҳволи ва иқтисодий ривожланиш сифати муаммоларига доир хорижий иқтисодчиларнинг қатор тадқиқотлари чоғ этилди¹⁹. Хусусан, Р. Солоу замонавий иқтисодий ривожланишнинг сифат даражасини илм ва техникага талаб устувор ўсишда бўлган капитал тузилмаси трансформацияланувчи иқтисодий фаолият билан боғлаб таҳлил этдилар²⁰.

Иқтисодий ўсиш категорияси иқтисодий амал қилишининг асосий кўрсаткичлари жумласига кирган ҳолда у реал ялпи ички маҳсулотнинг йилдан-йилга ҳажмининг кўпайишини ёки аниқроқ қилиб гапирганда аҳоли жон бошига реал ялпи ички маҳсулот миқдорининг ошишини кўрсатади. «Иқтисодий ривожланиш» категорияси «иқтисодий ўсиш» билан ҳамбарчас боғлиқ кўп ўлчамли ва кўп қиррали кўрсаткич бўлиб, мамлакатда ижтимоий институционал ва сиёсий ўзгаришлар, аҳолининг турмуш даражасини, инсон манфаатларининг қондириш савиясини ифодалайди. Дарҳақиқат, «иқтисодий ривожланиш» категорияси «иқтисодий ўсиш» тушунчасига нисбатан кенг маъноли ҳисобланади. Баъзан иқтисодий ўсиш яққол таъминланган ҳолда «иқтисодий ривожланиш» юз бермаслиги мумкин. Демак, «иқтисодий ривожланиш» инсон манфаатларини таъминлаш, ҳаётий эҳтиёжларини қондириш, яшаш шароитини, тиббий хизматини, таълим олиш, барқарор тараққий этиш имкониятларини ўзида камраб олади.

Таҳлилларга кўра, иқтисодий ривожланишнинг ички омилларига айланган интеллектуаллаштириш ва глобаллаштиришнинг сифат ва миқдорий хусусиятлари динамик нисбатда намоён бўлади. Ушбу асосда замонавий иқтисодий ривожланишнинг янги сифат мазмуни очиб берилди. У технологик тартиблар алмашуви, технологик тараққиётнинг экзоген ривожланиш омилдан эндоген омилга айланиши, ижтимоий ишлаб чиқариш жараёни ва натижаларига интеллектуал меҳнат улушининг ортиши билан тавсифланувчи жадал янгиланаётган замонавий технологияларнинг номоддий ишлаб чиқариш соҳасидаги умумиқтисодий тенденцияларини акс эттиради.

Тадқиқотда иқтисодий фаолиятни интеллектуаллаштириш замонавий иқтисодий ривожланиш сифатининг умумлаштирувчи белгиси ва унинг императиви эканлигига эътибор қаратилди. Яъни, бу ҳаракат замонавий иқтисо-

¹⁹ Ehrlich, Paul R. and John P. Holdren, 1971. Impact of Population Growth. Science, 171:1212 – 17.

²⁰ Р. Солоу «Экономика ресурсов и ресурсы экономики» (The Economic of Resources and the Resources of Economics, 1974). nobelprize.org

диёт ривожланишининг ижтимоий ишлаб чиқаришдаги технологик тузилмасида ҳамда мультипликатив самаралардаги ўзгаришларнинг ўзаро боғлиқлигини таъминлашда, пировардида эса, инновацион ривожланиш траекториясини танлашда ўз ифодасини топади.

Иктисодиётни интеллектуаллаштириш салоҳиятини баҳолаш миллий иктисодиёт ривожланишининг сифат хусусиятларини аниқлашга хизмат қилади. Тадқиқот ишида иктисодиётни интеллектуаллаштириш интеграл индексини ҳисоблашнинг қуйидаги услуби ишлаб чиқилган:

1. Иктисодиётни интеллектуаллаштириш салоҳияти, жараёни ва натижаларини акс эттирувчи бошланғич кўрсаткичларни аниқлаш.

2. Бошланғич кўрсаткичларни иктисодиётни интеллектуаллаштириш интеграл индекси оқилона тузилмасини шакллантирувчи алоҳида индексларга айлантириш усулини асослаш.

Тадқиқотда эмпирик ва замонавий иктисодий ривожланиш бўйича илмий ишланмалар натижаларини назарий жиҳатдан умумлаштириш асосида ижтимоий муносабатлардаги чуқур ўзгаришлар ва иктисодиёт кўламини кенгайтириш мақсадининг сифат ўзгаришидаги тенденциялар аниқланди. Бунда меҳнатга нисбатан шахснинг ўз салоҳиятини рўёбга чиқариш жараёни сифатидаги муносабатининг шаклланиши, жамғаришнинг номоддий шакллари ривожланиши ҳамда иктисодий фаолиятнинг интеллектуаллашуви каби тенденциялар аниқланди.

Албатта, инсоният тарихи давомида билимлар ҳар доим интеллектуал ва иктисодий ривожланишнинг муҳим омили бўлиб келган. Бироқ, сўнги йилларда янги билимга эга бўлиш жараёни бевосита инновациялар билан боғлиқ бўлмоқда. Яъни, ахборотни қайта ишлаш, жўнатишнинг янги воситалари, 20-30 йил аввал мумкин бўлмаган тақсимланган ахборот тармоқлари кўплаб жараёнларнинг ўзаро боғлиқлигини орттирмоқда. Бу билан иктисодий жараёнларни ўрганишда тизим тушунчасидан фойдаланиш ва муаммони тизимли тадқиқ этиш катта аҳамият касб этади²¹. Демак, иккита йирик «жамият» ва «ресурслар» деб номланган тизимли тўпламларнинг кесишиши натижасида «иктисодиёт» тўплами шаклланади (1-расм). Яъни, жамиятнинг бир бўлаги сифатидаги миллий иктисодиётда товар ва хизматларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, жамғариш ва истеъмол қилишдаги муносабатлар амалга оширилади. Муайян даврда жамиятнинг истеъмолчилар сифатидаги инсон омили қайси турдаги қанча товар ва хизматлар мажмуи ишлаб чиқариш зарурлигини аниқлайди. Агар иктисодиёт ресурслар тизимининг бир бўлаги деб талқин этилса, танқис ресурс бўлган инсон, яъни, ишчи кучидан самарали фойдаланиш муҳим ҳисобланади.

Менежмент соҳасида таниқли олим Питер Друкер²² иккинчи жаҳон урушидан кейин бошланган ва XX асрнинг 80-йилларида ёрқин намоён бўлган бошқарув соҳасидаги инқилобни замонавий иктисодиётни ривожлантиришнинг мустақил босқичи сифатида баҳолаган. Илмий тадқиқотда умумий экономик

²¹ Горелова В.Л., Мельникова Е.Н. Основы прогнозирования систем. – М.: Высшая школа, 1986. – 420 с.; Доугерти К. Введение в эконометрику. – М.: Инфра-М., 1999. – 576 с.

²² П. Друкер. Задачи менеджмента в XXI веке. Издательство: Вильямс. 2007. – 286 с.

услуги – юкори фойдалилик ва унумдорликни интеллектуал иктисодиётнинг ривожланиш сифатини аниқлаш нуқтаи назаридан таҳлил қилишнинг янги методологик-назарий трансформациялари йўналиши очилганлиги асослаб берилган. Ўсиб боровчи маҳсулдорлик ва ўсиб боровчи муқобил харажатлар қонуни амал қилишига жиддий ўзгартиришлар киритиши исботланган.

1-расм. Иқтисодиётнинг вужудга келиши

Манба: муаллиф ишланмаси

Далил сифатида В. Эсиер²³ томонидан таклиф қилинган таҳлилий воситалар, қуйидаги фаразлар билан қабул қилинган:

- иқтисодиётда иккита бойлик ишлаб чиқарилади: автомобилсозликда қўлланиладиган интеллектуал технологиялар (R), ва автомобиллар (T);
- битта ишлаб чиқариш омилдан фойдаланилади – меҳнат (L):

$$L_R + L_T = L, \quad (1)$$

бу ерда: L_R ва L_T – тегишли равишда интеллектуал соҳада ва автомобилсозликда фойдаланиладиган меҳнат миқдори, L эса – меҳнат бўйича умумий ресурс чеклови;

- бойликлардан бири бўйича доимий маҳсулдорлик шартидан фойдаланган В. Эсиердан фарқли равишда, биз, ҳар икки бойлик бўйича ўсиб боровчи маҳсулдорлик шартини киритдик (Increasing Returns to Scale, IRS);

- автомобилсозликда меҳнат бирлиги h автомобил ишлаб чиқаради, унда:

$$T = h L_T \quad (2)$$

- h кўрсаткичи ишлаб чиқариш хажмига боғланган:

$$h = L_T^{\alpha-1} \quad (3)$$

- бу ерда $\beta > 1$ ўсиб боровчи маҳсулдорлик учун. Натижада:

$$T = L_T^{\alpha-1} L_T^{\alpha} \text{ ёки } L_T = T^{\frac{1}{\alpha}} \quad (4)$$

Натижада ишлаб чиқариш қўлами ортганда (меҳнатдан катта миқдорда фойдаланилганда) ўртача харажатлар камаяди. Интеллектуал соҳа учун ўхшаш

²³ Ethier W.J. Decreasing Costs in International Trade and Frank Graham's Argument for Protection. *Econometrica*. – 1982. – Vol. 50.–№5. – P.1243–1268.

тахлилий тузилмага ишлаб чиқариш кўлами натижасини киритиш қуйидаги ифодани келтириб чиқарди:

$$L_R = R^{\frac{1}{\beta}} \quad (5)$$

бу ерда $\beta > 1$. Меҳнат бўйича умумий ресурс чеклови қуйидагича ёзилади:

$$L = R^{\frac{1}{\beta}} + T^{\frac{1}{\alpha}} \quad (6)$$

Ўсиб боровчи муқобил ҳаражатлар қонуни график тасвирда ишлаб чиқариш имкониятлари (PPF) эгри чизиғи шаклида акс этади. Кўрилатган ҳолатда PPF тенгламаси қуйидаги кўринишга эга бўлади:

$$T = (L - R^{1/\beta})^{\alpha} \quad (7)$$

Диссертацияда ресурслар қайтимининг пасайиши қонуни трансформацияси Ўзбекистон Республикасида 2000-2010 йиллар давомидаги омиллар умумий самарадорлигининг ўсиш тенденцияси иктисодиётнинг икки омилли макроиктисодий функцияси орқали амалга оширилди:

$$\frac{\Delta Y(t)}{Y(t)} = \alpha_k(t) \frac{\Delta K(t)}{K(t)} + \beta_l(t) \frac{\Delta L(t)}{L(t)} + TFP(t) \quad (8)$$

Демак, ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръати асосий капитал ва ишчи кучига нисбатан функция деб қаралган. Ишлаб чиқариш омиллари ва функция экспоненциал ўсиш қонуни бўйича ўзгаради деган тахмин асосида $g_y = (w_k \times g_k) + (w_l \times g_l) + a$ тенглигини ёзиш мумкин. Тадқиқотларга биноан ишчи кучининг эластиклиги $w_l = 0,78$ ва капиталнинг эластиклиги $w_k = 0,22$ га тенглиги аниқланди. Шу асосда Ўзбекистон Республикаси иктисодиёти 2005-2010 йилларда омилларнинг умумий унумдорлиги ўсиши суръати 31 фоизга тенглиги аниқланган. Демак, иктисодиёт ривожининг янги сифат босқичига ўтишида мамлакат иктисодий ўсишининг учдан бир қисми омиллардаги сифат ўзгаришларига боғлиқ бўлмоқда. Интеллектуал иктисодиётга ўтиш жараёнида бу фоизнинг улуши янада ортиб боради.

Диссертацияда интеллектуал маҳсулотнинг камёблиги уни катта ҳаражат талаб қилмайдиган тарзда кўпайтириш йўли билан бартараф этилиши мумкинлигига катта эътибор қаратилган. Моҳиятан олиб қараганда, интеллектуал маҳсулотни кўпайтиришнинг энг юқори ҳаражатлари қамайиб боради ва нолга интилади, айни пайтда интеллектуал маҳсулотнинг синов намунасини ишлаб чиқариш ҳаражатлари етарлича юқори даражада бўлади. Билимдан фойдаланишнинг юқори фойдалилик даражаси қамаймайди, балки кўпаяди. Жамиятнинг қанча кўп аъзоси янги билимларни эгалласа, юқори технологик маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ўзлаштира, уларнинг харидор-гирлиги ва қиммати шунча ортади, яъни истеъмол кўламининг синергетик самараси намоён бўлади. Натижада мамлакатнинг иктисодий ривожланиш салоҳияти ошади.

Тадқиқот натижалари кўрсатишича, замонавий иктисодий ривожланишнинг моҳият аниқлигини акс эттирувчи концептуал белгиларнинг умумлаштирувчи тавсифлари барқарор ва самарали иктисодий ривожланишни белгилаш лаёқати ҳисобланади (2-расм).

2-расм. Замонавий иқтисодий ривожланиш сифатининг таркибий тузилмаси

Манба: муаллиф ишланмаси

Диссертацияда иқтисодий фаолиятни интеллектуаллаштириш иқтисодий ривожланишнинг умумлаштирувчи сифат белгиси ва билимлар мультипликатори самарасининг генетик асослари эканлиги кўриб чиқилган. Иқтисодий фаолиятни интеллектуаллаштириш шароитида замонавий иқтисодий ривожланишнинг сифат парадигмаси асосини рақобатдан ҳоли ва бегоналаштирилмайдиган «билим» категорияси сифатидаги ижтимоий бойлик ҳамда уни қайта ишлаб чиқариш ва «инсон сармоясини» категорияси сифатидаги ўсиб боровчи эҳтиёжларни қондиришнинг стратегик ресурси ташкил этади.

Билимларга асосланган жамиятга иқтисодий ўтиш интеллектуал фаолиятнинг иқтисодий динамикадаги ҳиссаси тезкор ўсишида намоён бўлади. Номоддий ишлаб чиқариш соҳасининг кенгайиши ва меҳнатнинг ўрнини билимлар эгаллаши ресурс чекловларини сезиларли даражада камайтиради. Иқтисодий диверсификациянинг чуқурлашиши, ЯИМ тузилмасида илмталаб ва юкори технологик маҳсулотлар улушининг устуворлиги, иқтисодий субъектлар алоқаларининг тармок тузилмалари устуворлиги интеллектуал иқтисодиёт ривожланишининг хусусиятлари ҳисобланади. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, билимлар иқтисодиёти учта муҳим хусусиятга эга. Биринчиси, билимнинг маҳсулот сифатидаги дискретлиги. Аниқ билимлар яратилган ёки яратилмаган бўлиши билан бир қаторда яримта ёки учдан бир қисмга тенг бўлиши мумкин эмас. Иккинчи хусусият, билимлардан бошқа ижтимоий бойликлар каби барчанинг истисносиз фойдаланиш имконияти мавжуд бўлади. Учинчи хусусият, аниқ билимлар ахборот маҳсулотидир, ахборот эса ундан фойдаланиб бўлгач, оддий моддий маҳсулот каби йўқолиб кетмайди. Демак:

– билимларни яратиш, улардан фойдаланиш қобилияти жаҳон майдонида рақобатбардошликни белгилайдиган асосий омилга айланмоқда;

– инновацион стратегиялар мамлакатларнинг глобаллашув шароитида рақобатлашиш ва ривожланиш қобилиятини таъминлашда муҳим ўрин тутмоқда;

– билимларни яратиш, улардан фойдаланишни таъминлаш ва жорий этишнинг янги моделлари пайдо бўлмоқда (масалан, ресурслардан очик фойдаланиш, билимлар ҳамжамиятлари);

– билимларни жадал қўллайдиган тармокларга ўтиш юкори даражадаги қобилият ва истеъдод муҳимлигини талаб этади;

– технологиялар имкониятлари давлат, бизнес ва фуқаролар ўртасидаги ҳамкорлик услублари шаклини ўзгартирмоқда. Билимларга асосланган иқтисодиёт билимлардан рақобатбардош ривожланишнинг асосий «локомотиви» сифатида фойдаланмоқда. Бундай иқтисодиётда иқтисодий ривожланишга кўмаклашиш мақсадида билимлар яратилмоқда, эгалланмоқда, жорий этилмоқда ва самарали қўлланилмоқда;

– «анъанавий иқтисодиёт»дан «билимларга асосланган иқтисодиёт»га ўтиш таълим, инновациялар, ахборот-коммуникация технологияларига (АКТ) узоқ муддатли инвестициялар сарфлашни, шунингдек, ресурсларни самарали йўналтириш ва жойлаштиришни таъминлайдиган тегишли иқтисодий ҳамда институционал шароитларни талаб этмоқда.

«Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг фаровонлигини ошириш стратегияси»²⁴ да ахборот, билим, илмий-техник ютуқларни шакллантириш ва жорий этишнинг самарали механизмини ташкил этиш учун «билимлар иктисодиёти»ни шакллантириш замонавий ахборот технологиялари, жумладан, электрон тизимларни яратиш ҳамда улардан кенг фойдаланиш талаб этилиши кайд этилган. 2015 йилга бориб электрон ахборотлаштириш иктисодиётнинг деярли барча жабҳаларини камраб олиниши мўлжалланган²⁵. Электрон алоқа воситалари орқали давлат идоралари, бизнес муҳит, шунингдек, ҳукумат ва унинг хизматлари истеъмолчилари – бизнес ҳамда аҳоли ўртасида ахборот хужжатлар айланиши таъминланади. Буни давлатнинг илмий-техника, инвестицион ва иктисодий соҳаларга миллий иктисодиётнинг инновацион фаоллигини ошириш мақсадидаги таъсирини бошқариш эмас, балки тартибга солиш чоралари деб ҳисоблаш зарур. Яъни, давлат томонидан тартибга солиш чоралари давлатнинг муайян ўзгаришларни қўллаб-қувватлаш мақсадида инновацион жараёнларга таъсир кўрсатишидан иборат бўлади. Бунда таъсир йўналишлари: хўжалик алоқалари ва нисбатлари шаклланишига қўмаклашиш, хусусий ва ижтимоий манфаатларни мослаштириш асосида иктисодий фаолиятни мувофиқлаштириш қабиладан иборат.

Тадқиқот натижаларига қўра, давлат органларининг инновацион соҳадаги асосий функциялари: илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишлари (ИТТКИ) ва инновациялар учун маблағларни тўплаш; инновацион фаолиятни мувофиқлаштириш; инновациялар ва рақобатни рағбатлантириш; инновацион таваккалчиликларни суғурталаш; эскирган маҳсулот ишлаб чиқариш учун давлат санкцияларини жорий этиш; инновацион жараёнларнинг ҳуқуқий базаси, жумладан, муаллифлик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимини яратиш; инновацион фаолиятни кадрлар билан таъминлаш; инновацион инфратузилмани шакллантириш; давлат сектори соҳаларида инновацион жараёнларни институционал таъминлаш; инновацияларнинг ижтимоий йўналишини таъминлаш; инновацион фаолиятнинг ижтимоий мақомини оширишни камраб олган. Инновацион фаолиятни давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим омили: инновацион инфратузилмани ривожлантиришга давлатнинг ёрдам кўрсатиши ва ахборот билан қўллаб-қувватлаш, жумладан, яқунланган ёки амалга оширилаётган илмий-техника тадқиқотлари тўғрисидаги маълумотлардан эркин фойдаланишни таъминлаш ва ҳ.к. ҳисобланади²⁶.

Юзга келган вазиятни бартараф этиш ва иктисодиётнинг барқарор ўсиш суръатларини сақлаш, айти пайтда инновацион ривожланиш йўналишига мослашиш учун Ўзбекистонда иктисодиётнинг янги моделни яратиш бўйича иш олиб борилмоқда. Янги модель институционал ислохотларни ўтказиш билан бирга давлатнинг фаол ташкилий ва молиявий қўмағида ривожланишнинг стратегик лойиҳалари тизимини амалга оширишни талаб қилади.

²⁴ Стратегия повышения уровня благосостояния населения Республики Узбекистан. Аналитический доклад. Опубликовано: The Government of Uzbekistan/UNDP/World Bank/ADB. 27 август, 2007 г.

²⁵ Ўзбекистон Республикаси ижтимоий - иктисодий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990–2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011–2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари: статистик тўплам. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – 140 б.

²⁶ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. Инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2009 й., 21-сон, 253-модда.

Миллий иктисодиётни ривожлантиришнинг базавий сценарийси ресурслар бўйича чекланганлик ва рақобатчилик туфайли жиддий қийинчиликлар ва таваккалчиликлар билан боғланган, бундан янги – инновацион йўналтирилган иктисодий ривожланиш концепциясини ишлаб чиқиш зарурати келиб чиқади.

Ўзбекистон Республикасининг инновацион таракқиётга йўналтирилган модели умумий стратегиясининг бир қисми – ахборот технологиялари соҳаси технопаркларини яратиш ҳисобланади. Ҳар битта технопарк таркиби офис бинолари ва мутахассислар фаолияти учун зарур барча инфратузилма қулайликларига эга мажмуадан иборат бўлади (3-расм).

3-расм. Ўзбекистонда таракқиётнинг сифат даражасини ошириш модели

Манба: «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» асосида муаллиф ишланмаси²⁷

²⁷ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – 56 б.

Тадқиқот натижаларига кўра, инновацион фаоллик даражаси тўғрисида энг тўлиқ тасаввурга эга бўлиш учун инновацион ва интеграцион жараёнлар индикаторлари, инновацион жараёнлар сифати индикаторлари ва ходимларни инновацион тушунишга қизиқтириш индикаторлари сингари кўрсаткичларни мажмуавий таҳлил қилиш талаб этилади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда тадқиқот ишида корхоналарнинг инновацион фаоллигини баҳолаш услуби ишлаб чиқилган (1-жадвал). Инновацион фаоллик даражасини тавсифлаш учун айнан ушбу индикаторлар гуруҳини танлаш тўғри эканлиги эксперт баҳолаш натижалари билан тасдиқланган. Тадқиқотда корхоналарнинг инновацион фаоллик даражасига таъсир қилувчи энг муҳим омилларнинг инновацион фаолият аҳволига таъсири даражаси интеграл кўрсаткичи (*I*) индикаторлар асосида ҳисоблаб чиқилди.

Инновацион фаол корхоналарни аниқлаш услубини амалга оширишнинг асосий босқичи инновацион ишлаб чиқариш самарадорлиги коэффицентини ($E_{и.н}$) асослаш ва ҳисоблашдан иборат. Тадқиқот натижаларига кўра, инновацион ишлаб чиқариш самарадорлиги коэффицентини аниқлашга доир ҳисоб-китобларда инновацион такомиллаштириш жараёнининг инновацион таркибий қисмини ҳисобга олиш имконини берадиган инвестицияларнинг қайтиш кўрсаткичидан (*ROI*) фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

1-жадвал

Корхоналар инновацион фаоллигини баҳолаш босқичлари

№	Босқичлар номи
1.	Инновацион фаолият самарадорлигини баҳолаш услубий қондаларини ишлаб чиқиш ва индикаторлар тизимини шакллантириш;
2.	Омилларнинг инновацион фаолият аҳволига таъсири даражасини аниқловчи интеграл кўрсаткични (<i>I</i>) ҳисоблаш;
3.	Инвестицияларнинг қайтиш коэффицентини (<i>ROI</i>) ҳисоблаш;
4.	Корхоналарнинг инновацион фаоллик даражасини тавсифловчи кўрсаткични (<i>Y</i>) аниқлаш;
5.	Оптималлик функциясидан фойдаланган ҳолда инновацион фаоллик даражаси шкаласини (<i>F</i>) ишлаб чиқиш;
6.	Инновацион ишлаб чиқариш самарадорлигини ($E_{и.н}$) аниқлаш;
7.	Олинган инновацион фаоллик даражасини баҳолаш натижаларини миқдорий таҳлил қилиш.

Манба: муаллиф ишланмаси.

Республикада нафақат иқтисодий юксалишни таъминлаш, балки аҳоли фаровонлигини тубдан ошириш, уларнинг турмуш сифати, табиий муҳит аҳволини яхшилашга эришиш, келажакда барқарор ўсиш учун пойдевор қўйиш муҳимдир. Бу эса, интеллектуал билимлар ва инновацияларга асосланган иқтисодиёт негизида амалга оширилади.

Тадқиқот ишида ишлаб чиқилган корхоналарнинг инновацион фаоллигини индикаторлар тизими асосида баҳолаш услубининг амалий татбиғи Тошкент шаҳридаги етти та корхона мисолида таҳлил этилди (2-жадвал). Таҳлилларга кўра, корхоналарда инновацион фаоллик даражаси (*Y*) билан

инновацион ишлаб чиқариш самарадорлиги ($\Xi_{и.и.}$) индикаторларининг бевосита тўғри пропорционал боғликлиги аниқланди. Хусусан, жуда юкори инновацион фаоллик даражасига эга бўлган «Тошкент иккиламчи кораметалл» ҳамда «Дойч кабель» корхоналарида инновацион ишлаб чиқариш самарадорлиги ҳам мос равишдаги юкори натижаларни таъминлаган. Айни чоғда «ТТЗ ҚҚ» даги инновацион фаоллик даражасининг паст кўрсаткичлари инновацион ишлаб чиқариш самарадорлигининг паст кўрсаткичларга эга бўлишини келтириб чиқарган.

2-жадвал

Корхоналарнинг инновацион фаоллигини индикаторлар тизими асосида баҳолаш

Корхоналар номи	Омилларнинг инновацион фаолият аҳолига таъсири даражаси интеграл кўрсаткичи, (I)	Инновацион ишлаб чиқаришнинг фонд билан таъминланганлиги, минг сўм/киши, (Φ)	Инвестицияларнинг қайтиш коэффициенти, (ROI)	Инновацион фаоллик даражаси, (Y)		Инновацион ишлаб чиқариш самарадорлиги, ($\Xi_{и.и.}$)
				Қиймат	Тавсиф	
Лукойл	35,49	27,06	25,3	0,543	юкори	76,448
Тошкент иккиламчи кораметалл	20,72	25,67	12,1	0,723	жуذا юкори	85,037
Рангли металл	21,4	21,09	17,5	0,538	юкори	45,695
Альфатекс	25,25	19,15	21,4	0,578	юкори	72,012
Дойч абель	26,02	16,52	23,7	0,605	жуذا юкори	61,931
ВКМ сервис	28,8	12,09	13,2	0,472	ўрта	59,101
ТТЗ ҚҚ	23,83	14,43	19,6	0,281	кичик	19,786

Манба: корхоналарнинг 2008-2010 йиллардаги ҳисоботлари асосида муаллиф ишланмаси

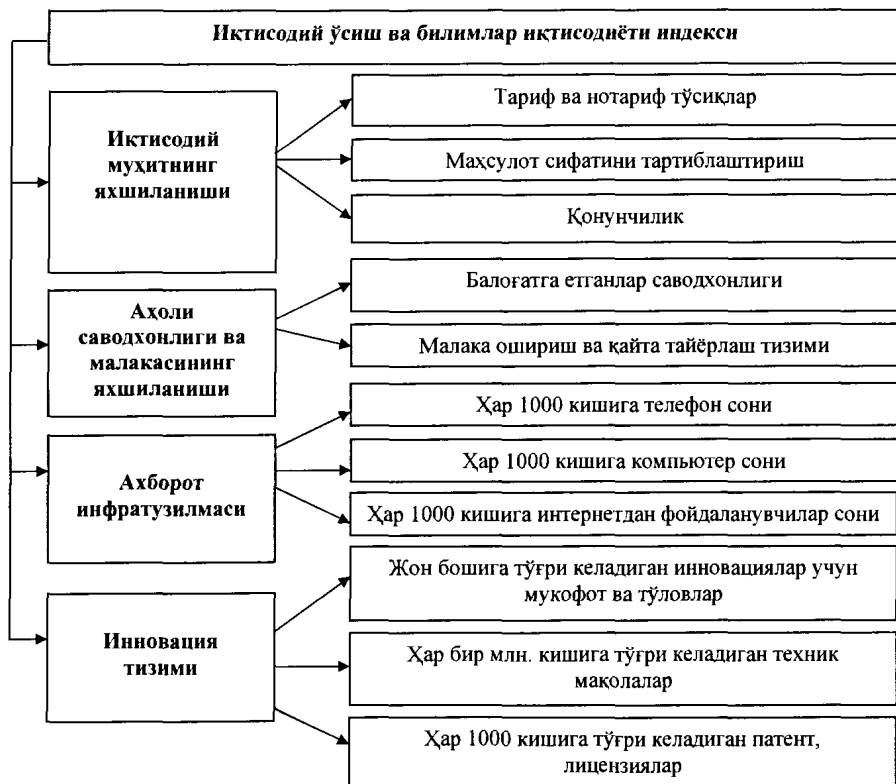
Мамлакатимиз иқтисодиётида иқтисодий ўсишнинг анъанавий омиллари сақлансада, хом ашё секторининг қисқариб тайёр маҳсулотлар вазнининг экспортдаги улуши 2000 йилдаги 46 фоиздан 2011 йилда 60 фоизга етиши, иқтисодий ривожланишда янги сифат босқичи шаклланиши ва узок муддатли истиқболда илмталаб тармоқлар устувор ривожланишидан далолат бермоқда²⁸.

Таҳлиллар кўрсатишича, ақсарият корхоналарда олинган самаранинг катта қисми махсус билимларни қўллаш, ходимларни ўқитиш, ҳамкорлар ва контрагентлар билан тармоқ бўйича ўзаро ҳамжихатлик қилиш кўринишига эга

²⁸ Каримов И.А. 2012 йил ватанимиз таракқиётини янги босқичга кўтаралиган йил бўлади // Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни иқтисодий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. -Халқ сўзи, 2012 йил 20 январь, № 14 (5434).

бўлмокда ва инновациялар тобора фаоллашмокда. Бунда уларнинг манбалари анъанавий илмий тадқиқот институтлари ва конструкторлик бюросидан махсулот истеъмолчилари, маркетинг бўлимларига қараб йўналишини ўзгартирмокда. Бу билан замонавий иқтисодий фаолиятнинг ўзига хос хусусияти – ҳар бир яратилаётган махсулот ва кўрсатилаётган хизматда илмталаблик даражаси мунтазам ортаётганлиги намоён бўлмокда. Тармоқ ва корхоналарнинг илмталаблик даражаси ҳамда инновацияларнинг фаоллашуви интеллектуал иқтисодиётнинг шаклланиш жараёнлари ва кўрсаткичларини белгилаш учун асос ҳисобланади (4-расм).

Тадқиқот ишида тўрт босқичли парадигмага биноан интеллектуал иқтисодиётнинг асосий кўрсаткичларини ишлаб чиқишда иккита ўзаро боғлиқ вазифа ҳал қилинган:

4-расм. Интеллектуал иқтисодиётнинг шаклланиш жараёнлари ва кўрсаткичлари

Манба: муаллиф ишланмаси

1) Миллий иқтисодиётни интеллектуаллаштиришнинг турли жиҳатларини акс эттирувчи бошланғич кўрсаткичлар белгиланди (3-жадвал).

2) Интеграл индексларни ҳисоблаш ва интеллектуал иқтисодиётнинг интеграл индекси (ИИИИ) оқилона тузилмасини шакллантириш усуллари асослаб берилди.

Муаллиф фикрича, билимларга асосланган иқтисодиётга ўтиш шароитида таълим нафақат иқтисодий ўсишнинг муҳим омили, балки мамлакат рақобатбардошлигини оширишнинг муҳим шарти ҳисобланади²⁹.

Чунки, миллий интеллектуал иқтисодиётнинг шаклланишида аҳоли саводхонлиги ва малакасининг яхшиланиши муҳим таркибий қисм ҳисобланади ва унинг доирасида интеллектуал қобилиятни шакллантириш жараёни содир бўлади. Таълим ва иқтисодиётнинг ўзаро боғлиқлиги ижтимоий жараёнлар инсонга таълим орқали эгалланадиган билимни, уни янги капитал сифатида кўриш имконини бериши нуктаи назаридан қизиқиш уйғотади. XXI аср бошида айнан билимлар тараксий этган мамлакатлар ривожланишининг асосий манбаи бўлиб хизмат қилмоқда. Инсониятнинг бугунги даражага эришишига ҳисса қўшган жами билимларнинг 90 фоизи кейинги 30 йилда яратилди.

Иқтисодий фаолиятни интеллектуаллаштиришнинг (ИФИ) бошланғич кўрсаткичлари гуруҳидаги дастлабки етти кўрсаткич мамлакат иқтисодий фаолиятини интеллектуаллаштиришнинг экстенсив кўрсаткичларини тавсифлайди, айти пайтда ИФИ натижавий кўрсаткичлари гуруҳи муайян даражада ИФИнинг сифат томонини акс эттиради (3-жадвал).

3-жадвал

Иқтисодий фаолиятни интеллектуаллаштиришнинг бошланғич кўрсаткичлари гуруҳи

ИФИ салоҳияти кўрсаткичлари	ИФИ жараёни кўрсаткичлари	ИФИнинг натижавий кўрсаткичлари
1. 10000 нафар банд кишига тўғри келадиган тадқиқотчилар сони, киши	6. ЯИМ таркибида илмий тадқиқотлар учун харажатлар, фоиз	8. Технологиялар экспорти, минг сўм
2. 1000 нафар аҳолига тўғри келадиган шахсий компьютерлар сони, дона		
3. 1000 нафар аҳолига тўғри келадиган Интернетдан фойдаланувчилар сони, киши		9. Ихтиролар учун патент аризалари сони, дона
4. 1000 нафар аҳолига тўғри келадиган талабалар сони, киши	7. ЯИМ таркибида таълим харажатлари, фоиз	10. Инновацияни рағбатлантириш учун жон бошига тўғри келадиган муқофот ва тўловлар
5. 25-64 ёшдаги аҳоли ўртасида турли даражадаги учинчи босқич маълумотига эга шахслар улуши, фоиз		

Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Интеллектуал иқтисодиётнинг интеграл индекси (ИИИИ) оқилона тузилмасини шакллантириш иқтисодий фаолиятни интеллектуаллаштиришнинг бошланғич кўрсаткичларининг корреляция даражасини ҳисобга олишга боғлиқ.

²⁹ Брукинг Э. Интеллектуальный капитал /Пер. с англ. СПб.: Питер, 2001. – 288 с.

Уларнинг жуфт корреляция коэффициентларини ҳисоблаш натижасида ИФИ салоҳияти гуруҳи кўрсаткичлари ва ЯИМ таркибидаги илмий тадқиқотлар учун харажатлар кўрсаткичлари кўпроқ даражада ўзаро боғланганлиги аниқланди. Яъни, уларнинг жуфт корреляцияси коэффициентлари 0,83 дан 0,97 гача бўлган интервалда жойлашган. Иккинчи вазифани ҳал қилишда инсон салоҳиятини ривожлантириш интеграл индексини (ИСРИИ) ҳисоблашда қўлланиладиган ёндашувдан фойдаланилган. Ўхшашлик бўйича ИСРИИдан ИИИИ таркибий қисмлари сифатида ИФИНинг турли жиҳатлари ривожланиш даражасини акс эттирувчи интеграл индекслар танлаб олинди.

Интеграл индексларни ҳисоблаш қуйидагича амалга оширилади:

1) Интеграл индексларни табиий меъёрлаш формуласи:

$$\text{интеграл индекс} = (X - X_{\min}) / (X_{\max} - X_{\min}), \quad (9)$$

бу ерда: X – мамлакат учун тегишли бошланғич кўрсаткич қиймати; X_{\min} ва X_{\max} – тегишли равишда, ушбу кўрсаткичнинг кўриб чиқилаётган маълумотларнинг минимал ва максимал қийматлари.

2) Кўриб чиқилаётган маълумотлар бўйича ҳар битта динамик каторнинг бошланғич кўрсаткичи индексини ўртача кўрсаткич қийматиغا нисбати сифатида аниқлашдан иборат.

Табиийки, миллий иктисодиётлар учун ИИИИ даражаси бир хиллиги уларнинг реал ИФИ даражаларини таққослаш натижалари акс эттирмайди. Муаллиф тақлиф этган усулда ушбу камчилик бартараф этилган, буни миллий иктисодиётларни таснифлаш натижалари тасдиқлайди (3-жадвал). Бу натижалар табиий меъёрлаш усулига нисбатан янада ахборотга бойлиги борасида ҳулоса қилиш имконини беради.

Оқилона ИИИИ тузилмаси бошланғич кўрсаткичлар корреляцияси даражасидан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Биринчи ИИИИ интеграл индекси аддитив шаклда, дастлабки олтига бошланғич кўрсаткичлар интеграл индекслари ўртача арифметик сони сифатида ҳисобланди (ИИИИ1_{экс}). Иккинчи экстенсив турдаги интеграл индекс (ИИИИ2_{экс}) еттинчи бошланғич кўрсаткични ўзгартириш йўли билан олинди. Кўпроқ даражада интенсив омиллар билан белгиланган ва ИФИ бўйича миллий иктисодиётларнинг сифат имкониятларини акс эттирувчи сўнги учта интеграл индекс ИФИ натижаси бошланғич кўрсаткичлари бўйича ҳисобланди. Бошланғич 7, 8, 9 ва 10 бошланғич кўрсаткичлар ўртасидаги заиф боғлиқлик уларнинг интеграл индексларини ўртачалаштиришнинг аддитив шакли ўрнига мультипликатив шаклидан фойдаланишни белгилаб берди. Тақлиф қилинаётган услубда бошланғич кўрсаткичларни танлашда уларнинг таркиби маълум даражада кўп вариантли бўлишига йўл қўйилади. Таркиб ҳам таснифлаш вазифасини аниқлаштириш, ҳам маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилиш самарадорлигини ошириш мақсадида турланиши мумкин. Тақлиф этилган услуб бўйича ИИИИни ҳисоблаш натижаларининг бошланғич кўрсаткичлар таркиби ўзгаришларига таъсирчанлигини текшириш мақсадида бешинчи

бошлангич кўрсаткич «Шахсий компьютерлардан фойдаланувчи ташкилотларнинг солиштирма улуши (ташкилотлар умумий сонига нисбатан фоизда)» кўрсаткичига алмаштирилди. Янги ҳисоб-китоблар натижалари деярлик ўхшаш бўлади. Ривожланишнинг янги сифат босқичи белгиларидан бири корхоналарда инновацион жараёнларни кенг қўламда қўллашдан иборат. Диссертацияда ушбу жараёнлар «Ўзбеккимёсаноат» ДАКга қарашли корхоналар мисолида тадқиқ этилди. Бунинг учун «Навоийазот», «Максам-Чирчик», «Фаргонаазот», «Аммофосмаксам», «Электрхимзавод», «Самарқандкимё», «Кўқон суперфосфат плант», «Фаргона СПФС», Кўнғирот сода заводи, «Жиззах пластмасса», «Ўзкимёсаноат» лойиҳа корхоналарининг инновацияни акс эттирувчи кейинги ўн йиллик материаллари асосида таҳлил этилди.

Диссертацияда инновацияга (*NEWT*) таъсир этувчи омиллар сифатида илмий тадқиқот ишлари (*ИТИ*), интеллектуал билимлар, ходимларнинг қобилияти, ишдан қониқиш даражаси, ўзгаришга талабнинг пайдо бўлиши, АКТ дан фойдаланиш ва янги маҳсулот яратиш тадқиқ этилди. Омилларга мос равишда уларнинг микдордаги ифодаси илмий тадқиқотга сарфланган харажатлар (*R&D*), ходимларнинг малака ошириши (*INC_QUAL*), олий маълумотли ходимларнинг улуши (*HI_EDU*), компания сўровномалари асосида ходимларнинг қониқиши ҳақида ахборот, (*SAT_EMP*) истеъмолчиларнинг маҳсулот сифатидан қониқиши, интернетдан фойдаланиш (*GROWTH_NO*) ва янги маҳсулот ишлаб чиқариш билан ўлчанади (*NEWP*).

Куйидаги модель корхоналарда инновацион жараённинг омиллари ва натижаларини аниқ ифодалаб беради:

$$Ln(\text{инновация}) = 0.470273 * Ln(\text{ИТИ}) + 0.444175 * Ln(\text{капиталнинг ўсиши суръати}) + 0.307230 * Ln(\text{янги маҳсулотлар улуши}) + 0.273577 * Ln(\text{ходимлар сони ўсиши}) + \varepsilon$$

$$R^2 = 0,68; \quad F = 184; \quad DW = 2,11 \quad (10)$$

Инновацияларнинг талаб этилиш долзарблиги ортиши натижасида олий таълим тизимида янги динамик ўзгаришлар юз бермоқда. Иктисодий ривожланишда таълимнинг хиссаси таълим ривожланишининг сон ва сифат кўрсаткичлари ижтимоий-иктисодий тараққиёт билан ўзаро боғлиқ. Билимли, малакали тайёргарликка эга бўлган инсон учун кучли таълим тизими, янгиликлар, янги технологиялардан фойдаланиш самарадорлиги, рақобатбардошлиқнинг инвестициявий лаёқатлиги қабилар миллий иктисодиёт хавфсизлигини оширишда асосий омилга айланади.

Таҳлилларга кўра, сушт, тўлиқ бўлмаган малакавий тайёргарликка эга ишчилар, муҳандис, менежер ва бошқа юқори малакали мутахассисларга эга бўлмаган давлатлар техника йиғиш, хом ашёни қайта ишлаш ва қазиб олиш тармоқларида, саноатда паст ёки ўрта технологик қувватлар билан чекланиб қолишган. Шу билан бирга, олий маълумотли ходимлар ва ишчиларга, мунтазам малакасини ошириб боровчи мутахассисларга, янгиликлар, мукамал технологияларга эга давлатлар илмий маҳсулотлар, юқори технологик

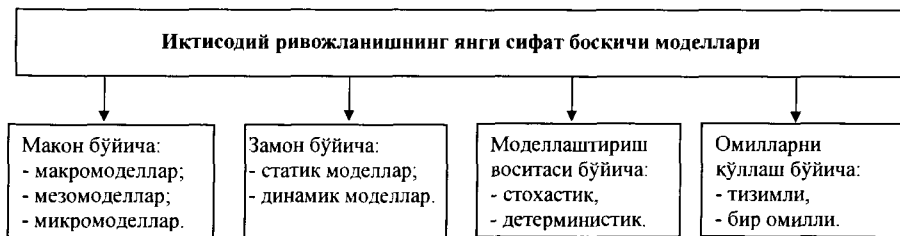
хизматлар кўрсатишга ихтисослашган трансмиллий компанияларни ўзига жалб этадилар. Инсон тараккиётини белгилловчи асосий кўрсаткичлар ўсишида таълимнинг иктисодиётга жуда катта эканлиги кузатилмоқда. Яъни, янги динамик ўзгаришлар кўрсатишича, олий таълим хизматларининг ижтимоий товар сифатидаги ўрни ортишида хусусий секторнинг олий таълим муассасаларини молиялаштириши билан ҳам бевосита боғлиқ бўлмоқда.

Иктисодий ўсиш жараёнига тўрт тоифадаги омиллар таъсир кўрсатади ва натижа-иктисодий ўсишнинг сифат даражаси ҳар бир омил ва омиллар комбинациясига боғлиқ бўлади (5-расм). Бу жараённи тизим тарзида «сабаб ва оқибат» шаклида математик моделлар тизими орқали ифодалаш мумкин.

5-расм. Иктисодий ўсиш жараёни ва унга таъсир этувчи омиллар
Манба: муаллиф ишланмаси

Диссертацияда янги назарий-услубий ғояларга таянган ҳолда Ўзбекистон Республикаси иктисодиётининг янги ривожланиш сифат босқичининг эконометрик моделлар тизими асосланди. Бунда, моделлар тузиш учун иктисодий ўсиш жараёни тизим шаклида таҳлил этилган (6- расм).

6-расм. Ўзбекистон Республикасида иктисодий ривожланишнинг янги сифат босқичи моделлари
Манба: муаллиф ишланмаси

Тадқиқотда иктисодий ривожланишнинг эконометрик моделлари тизими куйидагича тавсифланган:

1. Аҳоли жон бошига ЯИМ ишлаб чиқариш модели:
 $INCOME = \alpha_0 + \alpha_1 KEI$.

2. Интеллектуал иктисодиёт шаклланиш модели:

$$KEI = \beta_0 + \beta_1 KI + \beta_2 EI + \beta_3 INN + \beta_4 ICT.$$

3. Иқтисодий мухит модели :

$$EI = \gamma_0 + \gamma_1 T + \gamma_1 PR_q + \gamma_2 J$$

4. Аҳолининг саводхонлиги ва малакасининг яхшилланиши:

$$KI = \xi_0 + \xi_1 ED + \xi_2 RT.$$

5. Ахборот инфратузилмасининг яхшилланиши:

$$ICT = \delta_0 + \delta_1 PH + \delta_2 PC + \delta_3 INTERNET.$$

6. Инновация тизимининг яхшилланиши:

$$INN = \lambda_0 + \lambda_1 Pat + \lambda_2 ART + \lambda_3 Licence.$$

Бу ерда: $\alpha_0, \alpha_1, \beta_0, \beta_1, \gamma_0, \gamma_1, \gamma_2, \xi_0, \xi_1, \xi_2, \delta_0, \delta_1, \delta_2, \delta_3$ ва $\lambda_0, \lambda_1, \lambda_2, \lambda_3$ эконометрик моделларнинг параметрлари; T – солиқ ва бошқа тарифлар; PR – махсулот сифатини рағбатлантириш; J – иқтисодий ҳуқуқшуносликнинг такомиллигига етган; ED – балоғатга етган инсонларнинг ўртача саводхонлиги; RT – ишчи кучини малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш; PH – ҳар минг кишига телефонлар сони; PC – ҳар минг кишига компьютерлар сони; Pat – аҳоли жон бошига тўғри келадиган патентлар учун мукофотлар; ART – ҳар бир млн. кишига тўғри келадиган чоп этилган техник мақолалар; $Licence$ – ҳар минг кишига тўғри келадиган патент ва лицензиялар сони. KEI – билимлар иқтисодиёти индекси; KI – билимлар индекси; EI – иқтисодий рағбатлантирувчи омиллар; INN – инновациялар индекси; ED – маълумот индекси; ICT – ахборот-коммуникация технологиялари индекси.

ЯИМдаги интеллектуал қисмнинг жамланма қиймати интеллектуал компонентнинг дастлабки улуши қийматидан анча ортиқ бўлиши мумкин. Илмий тадқиқот ишида оддий мультипликатор самараси билан ўхшашлик бўйича билимлар мультипликаторини ЯИМнинг ялпи интеллектуал натижасининг дастлабки интеллектуал ҳиссасига нисбати сифатида ҳисоблаш услуги ишлаб чиқилди.

Олий таълим хизматлари товар тусини олиши ва бозорга йўналтирилганлиги жорий амалиётни тубдан қайта қуришни, таълим муассасаларининг мавқеини менежмент, иш жойлари ва таълим дастурларини такомиллаштириш орқали амалга оширишни талаб қилади. Билимларнинг товар тусини олиши университетларни бозорнинг тўлақонли иштирокчиларига айлантиради. Муваққат мавқега эга бўлиш ҳамда ҳақиқий ва интеллектуал салоҳият иқтисодий самара, яъни бозор коидалари билан алмашинмоқда. Тадқиқот натижаларининг товар тусини олиши нафақат айрим элита институтларга, балки билимларни товар махсулотларига айлантирадиган фанлар (биомедицина, биоинженерия) га ҳам тегишли бўлмоқда. Бу жараён ижтимоий соҳа олимларини ҳам билимларнинг маржинал нафи ҳақида ўйлашга мажбур қилмоқда.

Университетлар билан бизнес вакилларининг алоқасини мустаҳкамлайдиган ёки давлат томонидан молиялаштириладиган, илмий тадқиқот ишларини сотиш ва молиялаштиришни такомиллаштирадиган моделлар мавжуд эмас. Алоқаларнинг самарадорлиги ва ҳамкорлиги одатда уларнинг намоён бўлиш муҳитига боғлиқ. Миллий муҳитнинг муҳимлиги, унинг минтақа ва глобал муҳитга ҳам боғлиқлигини инкор этмайди. Диссертацияда қайд

этилганидек, билимларни ишлаб чиқариш ва ижодий фаолият, тадбиркорлик ва инновациялар, ўрганиш ва ривожлантириш, дастурий таъминот ва махсулот дизайнида қўллаш ҳар бир иктисодиётнинг иктисодий ривожланиши ва барқарорлиги учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, аҳолининг турмуш фаровонлиги даражаси ва иктисодий ўсиш суръатлари интеллектуал иктисодиётнинг шаклланиш даражасига бевосита боғлиқ. Ривожланаётган мамлакатлар ҳам инсон сармояси, самарали институтлар, коммуникацион технологиялар, инновацион ва рақобатбардош корхоналар ривожига катта маблағлар ажратиш орқали билимлар иктисодиётини яратишда улкан ютуқларга эришишлари кутилмоқда.

Тадқиқот ишида аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромаднинг билимлар иктисодиёти коэффициенти даражасига боғлиқлигининг математик аппроксимациясини ифодалашда чизикли функциядан фойдаланилди. ТДИУ ахборот технологиялари марказида «E-views» стандарт дастурида ишлов берилгандан сўнг куйидаги натижалар олинди.

Бунинг математик ифодаланиши куйидагича:

$$\begin{aligned} \text{Даромад} &= 13739,85 + 4943,93 \text{ БИИ} & (11) \\ R^2 &= 0,58; & F = 184; & DW = 1,98 \end{aligned}$$

Тахлиллар кўрсатишича, билимлар иктисодиёти коэффициенти даражаси даромадга ижобий таъсир кўрсатади ва мазкур коэффициентнинг бир бандга ошиши даромад 4943 долларга кўпайишига хизмат қилади. Логарифмик чизикли регрессия янада ишонарлироқ моделни беради, уни куйидагича изохлаш мумкин. Ҳамма шароитларда билимлар иктисодиёти коэффицентининг бир фоизга ошиши, аҳоли жон бошига ҳисобланган даромад икки фоизга кўпайишига олиб келиши мумкин. Олимларнинг таълимни иктисодиётга таъсирини баҳолаш, энг аввало, уларнинг индекслари номукамаллиги сабабли анча қийин, деган қараши мавжуд. Шунингдек, тадқиқотда даромад даражаси ва мамлакатлардаги билимлар иктисодиётининг шаклланиш даражаси ўртасида ижобий ўзаро боғлиқлик (корреляция) мавжудлиги аниқланган:

$$\begin{aligned} \text{Даромад} &= 12676 + 4747,3 \text{ БИ} & (12) \\ R^2 &= 0,61; & F = 123; & DW = 1,79 \end{aligned}$$

Ахборот-коммуникация технологиялари ривожланиши интеллектуал иктисодиётнинг шаклланиш жараёнини сезиларли даражада тезлаштиради. Барча ривожланган ва кўпгина ривожланаётган давлатларда давлат бошқаруви, таълим соҳаси, тиббиёт, тижорат ва бошқа соҳаларни ахборотлаштириш бўйича кенг қўламли дастурлар амалга оширилмоқда. Бунда ҳар бир давлат ахборотлашган жамиятни шакллантириш аҳамиятини англаган ҳолда мазкур йўналишни амалга оширишнинг ўз «концепцияси»ни ишлаб чиқмоқда.

Диссертацияда аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромаднинг АКТ индексига боғлиқлиги куйидагича аниқланди:

$$\begin{aligned} \text{Даромад} &= 11464,84 + 4433,847 \text{ АКТ} & (13) \\ R^2 &= 0,52; & F = 146; & DW = 1,57 \end{aligned}$$

АКТ индексининг бир бандга ошиши ҳамма шароитларда аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад ўртача 4434 доллар кўпайишига олиб келади.

Аҳолининг маълумот даражаси ва инновация ривожлантирилиши ҳам билимлар иктисодиётини шакллантиришга ижобий таъсир кўрсатади.

Ўзбекистонда 10 минг яшовчига ҳисобланганда ИТТКИ соҳасида банд ходимлар сони 1995-2004 йилларда 12,3 дан 10,7 ходимгача камайиб 2009 йилда 11 ходимга етган бўлсада, ушбу кўрсаткич Қозоғистон (6,3), Туркия (3,4), Малайзия (2,3) ва ўртача иктисодий ривожланиш даражасидаги кўпгина давлатларга нисбатан анча юқори даражада ҳисобланади. Шунинг назарда тутиш лозимки, айнан юқори маълумот даражаси билан мувофиқ республикада маҳаллий илм-фаннинг халқаро даражалар билан қиёслаганда сезиларли даражада юқори интеллектуал салоҳиятидан далолат беради. Маълумки, Ўзбекистонлик олимларнинг математика, физика, биология ва қатор фундаментал ҳамда амалий фанлар соҳасидаги тадқиқотлари жаҳон миқёсида эътироф этилмоқда.

Мамлакатдаги маълумот индекси ҳам аҳоли жон бошига тўғри келадиган ўртача даромадга ижобий таъсир кўрсатади:

$$\begin{aligned} \text{Даромад} &= -8555 + 4006,77 \text{ МИ}; & (14) \\ R^2 &= 0,45; & F=106; \quad DW=1,56 \end{aligned}$$

«Даромад – инновациялар» боғлиқлиги куйидаги натижани беради:

$$\begin{aligned} \text{Даромад} &= 11083,87 + 4379,02 \text{ ИПО}; & (15) \\ R^2 &= 0,51; & F=139; \quad DW=1,72 \end{aligned}$$

Инсон тараққиётининг ушбу асосий кўрсаткичларини тавсифловчи индекслар қийматлари таққосланганда маълумотнинг иктисодиётга таъсири яққол кўзга ташланади. Агар айрим мамлакатлар даражасида маълумот индексининг юқори кўрсаткичига ҳар доим ҳам аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМнинг юқори даражаси мувофиқ бўлавермаса, катта ёки кичик мамлакатлар гуруҳлари даражасида бундай мувофиқлик аниқ кузатилади; маълумот даражаси индекси пасайиши билан ЯИМ индекси ҳам камаяди. Шундай бўлсада, иккинчи индекснинг биринчисига тўғри мутаносиблиги кузатилмайди.

Эконометрик моделлаштиришнинг иккинчи босқичида муаллиф кўриб чиққан давлатларда билимлар иктисодиётини шакллантиришнинг кўп омилли моделларига барча асосий омиллар киритилган. У куйидаги кўринишга эга:

$$\begin{aligned} \text{Даромад} &= 14853,62 + 44670,39 \text{ МИ} + 60185,30 \text{ ИПО} + 44050,52 \text{ АКТ} + \\ &+ 47969,59 \text{ Инновация} + 247199,0 \text{ БИИ} + 318592,3 \text{ БИ}; & (16) \\ R^2 &= 0,60; & F=34; \quad DW=2,06 \end{aligned}$$

Бошқа кўпгина давлатларда бўлгани каби Ўзбекистон тараққиёт стратегиясининг устувор йўналишлари таркибида таълим тизимини модернизация қилиш муҳим ўрин тутди. Таълимдаги ислохотлар таълимнинг мактабгача таълимдан олий ўқув юртидан кейинги таълимгача бўлган барча даражаларини қамраб олган. Маълумот даражаси индекси бўйича етакчилар жаҳоннинг ривожланган давлатлари ҳисобланади, қолоқлар эса Тропик Африка мамлакатларидир. МДҲ давлатлари, жумладан Ўзбекистон Республикасида ушбу қийматлар анча юқори даражада, бундан ташқари барча МДҲ давлатларида ушбу кўрсаткич ИСРИИ ва бошқа иккита таркибий қисми – қўшилган ҳаёт давомийлиги индекси ва ЯИМ қийматларидан катта.

Билимлар янги инновациялар ва ишлаб чиқариш самарадорлиги, технологик ривожланиш ва халқаро савдода рақобатбардошлигини таъминлашга, инсоний ва жисмоний капитал манбаи деб қаралади. Шу туфайли, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг билимларга асосланган иқтисодиётга айланишидаги омиллар ва ривожланиш манбаларини ўрганиш, иқтисодий сиёсат юритиш учун ахборот тўплашда янги назария элементларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Тарихий жиҳатдан қаралганда классик ишлаб чиқариш функциясида монотон тахминга биноан ялпи маҳсулот капитал ва иш кучига нисбатан функция деб ўрганилади. Яъни, $Y=F(K, L)$. Табиатан K ва L чекланган ҳисобланади. Кобб-Дуглас томонидан хусусий ҳолдаги ишлаб чиқариш функцияси $Y=AK^{\alpha}L^{\beta}$ тақлиф этилган. Унда A технологик ривожланишни акс эттиради ва у ўзгармас ҳисобланади. Юқоридаги шартлар сақланган ҳолда Р. Солоу неоклассик ўсиш моделини яратди ва кейинчалик $AD=AS$ моделидаги $S=I$ шартига биноан ёпик иқтисодиёт учун $S=S^{\beta}Y$, яъни $S=S^{\beta}YI(K, L)$ тенгликни тақлиф этиб, капиталнинг жамғарилишига биноан ялпи маҳсулотнинг ўзгармас даражаси моделини яратди. Дарҳақиқат, Солоунинг модели тугалланмаган ҳисобланади, чунки унда бандлик даражаси ўзгармас, табиий даражада деб қабул қилинади. Бу камчиликларни бартараф этиш мақсадида М.Ромер янги ўсиш назариясига асос солди. Унинг талқинига биноан иқтисодий ривожланишда янги давр бошланди ва билимларга асосланган иқтисодиётда ялпи маҳсулот билимларга нисбатан функция ҳисобланади ва у $Y=F(B)$ билан белгиланади. Янги ўсиш назариясида (ЯУН) классик Кобб-Дуглас ва Солоу моделлари технологик тараққиётни акс эттирувчи янги омил, яъни билимлар билан тўлдирилади.

Айрим олимлар (масалан, Жоунс, 1999)³⁰ юқоридаги гипотезаларга қўшилмаган ҳолда узок муддатли аҳоли жон бошига ҳисобланган ўсиш ҳеч қандай аҳамият қасб этмайди, балки концентрация самараси ўринли деб ҳисоблайди. Вақт ўзгариши бўйича агар ишчи бир ишни бажариб борса, қўлам самараси юз беради ва унинг унумдорлиги ошади. Чжен ва Кие³¹ тадқиқотларида масштаб самараси амалда тасдиқланмаган. М.Ромернинг³² (1990) тадқиқотида биноан билимларнинг юксалиши, маржинал харажатлар нолга тенг бўлган ҳолда, барча иқтисодиётлар учун чекланмаган иқтисодий ўсиш имконини яратади. Одатда, юз бераётган глобаллашув жараёни барча мамлакатларни хом ашёга асосланган иқтисодиётдан билимлар иқтисодиётига ўтиш орзусини уйғотмоқда. Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг моддий фаровонлигини ошириш стратегиясида яқин келажакда билимларга асосланган иқтисодиётга ўтиш мақсадида инсон капиталига қатта сармоя сарфлаш мўлжалланган. Жаҳон банки маълумотларига кўра, Ўзбекистон жаҳонда бу кўрсаткич бўйича 93 ўринда туради.

³⁰ JONES A., *Macroeconomic Analysis: Endogenous Growth*: Romer www.hull.ac.uk/Romermodel 6.

³¹ Ch. DEREK and KEE L. *A Model on Knowledge and Endogenous Growth*, 2005. www.worldbank.org/pub

³² ROMER M. 1990. *Endogenous Technological Change* [online] *The Journal of Political Economy*, Vol. 98,

No. 5, Part 2: *The 2 Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise Systems* (Oct., 1990), pp. S71-S102

Иккала сектор ишлаб чиқаришнинг Кобб-Дуглас функцияларидаги боғлиқликка амал қилади.

Товар ва хизматлар ишлаб чиқариш:

$$y_t = [(1 - f_k)K_t]^\alpha [(1 - f_h)H_t]^\beta [A_t(1 - f_l)L_t]^{1-\alpha-\beta} \quad (17)$$

Бу ерда: $0 < \alpha < 1, 0 < \beta < 1, \alpha + \beta < 1$

Билимларни ишлаб чиқариш сектори:

$$A_t = [f_k K_t]^\alpha [f_h H_t]^\beta [f_l L_t]^\theta A_t^{\phi} \quad (18)$$

Бу ерда: $0 \leq a \leq 1, 0 \leq b \leq 1, 0 \leq c \leq 1, 0 \leq \theta \leq 1$

Инсон омили билимлардан фарқли ўлароқ, ишлаб чиқаришда қатнашса, у бир вақтнинг ўзида билимларни ишлаб чиқаришда иштирок этолмайди. Билимлар A_t иш кучи томонидан товар ишлаб чиқаришда қўлланилади. Инсон омили капитал, иш кучи ва билимлар билан биргалликда t даврда Янги билимлар ишлаб чиқариш учун қўлланилади. Ўзбекистон учун очик иктисодиёт айнияти шаклида ёзилади. t -даврда даромаднинг sY_t қисми жамғарилади, демак $(1-s)Y_t$ қисми истеъмол қилинади. Яъни, $Y_t = C_t + I_t + G_t + NX_t$; $Y_t = (1-s)Y_t + I_t + G_t + NX_t$. Соддалаштириш мақсадида G_t моделдан олиб ташланди

$$I_t = \Delta K_t = sY_t - NX_t = sY_t - eY_t = (s - e)Y_t,$$

бу ерда: $\Delta K_t = \frac{\partial K_t}{\partial t}$, t -даврда капиталнинг жамғарилиши. Охирги тенглик инвестицияларнинг ўзгариши инсоний ва физик капитал ҳамда жамғарма ташқи савдога боғлиқлигини кўрсатади. NX моделдан четлаштирилмади, чунки Ўзбекистон ташқи савдоси ташқи билимларни республикага олиб кириш манбаи ва у билимларни тўплаш, қўлайтириш ва инсон капиталини кенгайтириш омилидир. Узоқ муддатда соф капитал оқими миллий даромаднинг бир бўлаги деб қаралади. Осонлаштириш учун моделда физик (k) ва инсон (h) капиталининг амортизацияси, эскириши нолга тенг деб қабул қиламиз.

Ишлаб чиқариш сектори:

$$Y = AK^\alpha L^{1-\alpha},$$

бу ерда A -технологик ўсиш, K ва L ўз навбатида капитал ва иш кучи омилидир. α ва $1-\alpha$ ўз навбатида капитал ва иш кучининг маҳсулот ўсишига таъсирини кўрсатади.

Фундаментал янги иктисодий ўсиш назариясига таянган ҳолда Ўзбекистон учун билимларга асосланган ўсиш модели қуйидагича ёзилади:

$$Y_t = F(K_t, L_t, \text{билимлар}),$$

бу ерда K ва L – ўз навбатида капитал ва иш кучи миқдорини ифодалайди. Модел классик моделдан қуйидаги жиҳатлари билан ажралиб туради.

1. Конкрет ифода билан билимлар яратилган бўлиши мумкин ёки 0 га тенг.

2. Билимлардан бошқалар фойдаланишини чеклай олмаслик.

3. Билимлардан бошқалар фойдаланганда камайиб қолмайди, чунки у ижтимоий товар.

Билимларнинг фойдаланиш жараёнида камайиб колмаслик хислати, самарадорлик даражасининг ўсиб бориш тенденциясини англатади. Демак, мамлакатнинг иктисодий ўсиш суръати чекланмаган. Аммо, хақиқатда билимларни барпо қилиш имконияти чекланган. Мамлакатнинг иктисодий ўсиш моделини шакллантиришда қуйидагича ёндашув қабул қилинган.

Иктисодиёт иккита товар ва хизматлар ишлаб чиқариш ва билимлар ишлаб чиқариш секторларидан иборат. Агар f_k капиталнинг билимларни ишлаб чиқаришга кетган қисми, $(1 - f_k) K$ – товар ва хизматларни ишлаб чиқаришга кетган қисми бўлса, иш кучи (L) ва (H) билимлар учун худди шундай қисмларни қўллаш мумкин.

Муаллифнинг билимларга асосланган иктисодий ўсиш модели Чжен ва Киеларнинг очик иктисодиёт моделининг кенгайтирилган тури ҳисобланади. Унда иктисодий ўсиш $y = a \cdot m + b \cdot n$ ($a > 0$) шаклида ёзилиб, аҳоли жон бошига ялпи маҳсулот ишлаб чиқаришнинг узок муддатли ўсиш суръати инсон омилининг ўсиш суръатига тўғри пропорционал равишда боғлиқ. Кобб-Дугласнинг классик ишлаб чиқариш функциясига кўра, ялпи маҳсулот ва билимлар – патентлар ва ахборот технологияларини кенг қўламда қўллаш асосида билимлар тривожланиши патентлар ихтироси ва қўлланиши ҳисобидан ўлланади. Демак, бу борада патентлар шахсларни фан ва тараққиётга инвестиция киритишга ундайди.

Ўзбекистонда билимларга асосланган иктисодиётни шакллантириш хақидаги дастлабки тадқиқотлар 2004 йилда иктисодий тараққиётлар маркази томонидан амалга оширилган бўлса, 2011 йилга келиб мамлакатни модернизациялаш ва узок муддатли барқарор иктисодий ўсишни таъминлаш стратегияларини ишлаб чиқишга оид иктисодчиларнинг халқаро Форуми (Тошкент, 2011 йил 2 декабрь) ўтказилди. Дастлабки лойиҳада билимларнинг мамлакат иктисодий ўсишини таъминлашдаги роли ва республикамизнинг глобаллашув жараёнидаги рақобатбардошлигини таъминлаш масалалари тадқиқ этилган. Халқаро форумда эса, Ўзбекистоннинг билимларга асосланган иктисодиётга ўтиш жараёнини тезлаштириш ва тадқиқотларни кучайтириш лозимлигидан келиб чиққан ҳолда, иктисодий сиёсат самарадорлигини баҳолаш ва прогнозлашнинг методологик ёндашувлари билан бир каторда иктисодиётни модернизациялаш ва инкироздан кейинги ривожланиш истикболларининг стратегияларини, инсон салоҳияти сифатининг юксалиши ва ижтимоий ривожланишига оид стратегияларини ишлаб чиқиш борасида илмий ёндашувлар илгари сурилди³³. Диссертацияда таклиф этилган моделлар юқоридаги максадни амалга оширишга хизмат қилади.

Жаҳондаги 134 мамлакатнинг ўртача жон бошига ЯИМ \$14345 ва БАИИ 5,16 эканлиги маълум бўлди³⁴. Янги ўсиш назариясига биноан аҳоли жон бошига ЯИМ даражаси ($GDPPC$) билан БАИИ (KI_i) орасидаги боғлиқлик чизикли логарифм модели қуйидаги кўринишда ифодаланади:

$$\ln(GDPPC_i) = \varepsilon_0 + \varepsilon_0 KI_i + \varepsilon_i \quad (19)$$

³³ Стратегии модернизации и обеспечения долгосрочного устойчивого экономического роста. – Т.: SMI-ASIA, 2011. – С. 439.

³⁴ Манба: Жаҳон Банки сайти маълумотлари. <http://www/worldbank.info.com>

ТДИУ ахборот технологиялари марказида «E-views» стандарт дастуридан фойдаланиб, аҳоли жон бошига ЯИМ мамлакатларда билимларга асосланган иктисодиёт индекси билан корреляцион боғлиқлик қуйидаги регрессион тенгламалар орқали тасвирланди:

$$\begin{aligned} \ln(GDPPC_i) &= 6,6447 + 0,4417KEI_i + u_i \\ R^2 &= 0,84; \quad F=652,6; \quad DW=1,96; \end{aligned} \quad (20)$$

$$\begin{aligned} \ln(GDPPC_i) &= 7,1918 + 0,4462KI_i + e_i \\ R^2 &= 0,86; \quad F=644; \quad DW=2,01 \end{aligned} \quad (21)$$

Умумий билимларнинг тўпланиш даражаси иктисодиётда ишлаб чиқарилган билимлар микдорини белгилайди. Юқоридаги моделларда $\ln(GDPPC)-KEI$ ва $\ln(GDPPC)-KI$ регрессия коэффицентлари ахамиятли, t -тестга бардош беради. Эҳтимоллик даражалари $p\text{-values} < 1\%$ ҳам коникарли. Агар KEI ва KI нолга тенг бўлса, 134 мамлакат учун ўртача ЯИМ даражаси $e^{6,6447} = \$768,69$ ва $e^{6,6447} = \$810,7$ га тенг. Агар KEI бир микдорга ошса, ўртача жон бошига ЯИМ 0.44 микдорга ошади. Бир микдорга KI ошиш ҳисобидан эса, жон бошига ЯИМнинг ошиши 0,4462 микдорни ташкил этади. Таъкидлаш жоизки, 134 та мамлакатда аҳоли жон бошига ЯИМ тебраниши БАИИ ва БИ ҳисобига ўзгариши 83,17 фоиз ва 83 фоизни ташкил этди. Моделларнинг ноль гипотезаси ва Дарбин-Уотсоннинг автокорреляция даражаси бўйича текширишлар ҳам муваффақиятли ўтди.

Диссертацияда инсон капитали модели бўйича ташки савдо билимларининг тўпланиши ҳам қўриб чиқилган. Бунинг учун ишлаб чиқариш сектори таҳлил этилган. Бунда иктисодий рағбатлантириш омили (ИРО) ташки савдо орқали моделда ички билимларнинг тўпланишига олиб келади. Яъни, аҳоли жон бошига даромад:

$$g^*_{ni} = \chi^* m + n \frac{\varphi_1(1-\alpha-\beta) - \beta}{(1-\alpha)}, \quad (22)$$

бу ерда, $\chi^* > 0$ маълумотларга асосан регрессия чизиғи топилади:

$$\begin{aligned} \ln(GDPPC_i) &= 5,75 + 1,98 \ln(KI_i) + 0,22 n_i + u_i \\ R^2 &= 0,8289, \quad F=650,1; \quad DW=1,59 \end{aligned} \quad (23)$$

Демак, моделга биноан инсон капиталини 1 фоизга оширсак аҳоли жон бошига даромад 1.98 фоизга ошади. Моделдаги барча коэффицентларнинг статистик жиҳатдан қаноатлилиги тасдиқланди.

Билимлар ишлаб чиқариш секторининг таҳлилидаги Иктисодий ёндошувларга биноан билимларнинг мамлакат ичкарисида (KI) яратилиши ва четдан олиб келиниши (EI) ҳисобга олинган. Унда билимларни ишлаб чиқиш қуйидаги логарифмик модел орқали тасвирланади:

$$\begin{aligned} \ln(KEI_i) &= 0,082 + 0,77 \ln(KI_i) + 0,18 \ln(EI_i) + v_i \\ R^2 &= 0,993 \quad F=655; \quad DW=1,57. \end{aligned} \quad (24)$$

Демак, 2009 йил маълумотларига биноан ҳар бир мамлакат ўртача мамлакат ичкарисидаги ёки ташқаридан олиб келинган билимларни бир фоизга оширса, ўртача мамлакатнинг билимлар тўплами 0.77 ва 0.18 фоизга ошади.

Тадкикот ишида Ўзбекистон Республикаси билимлар иктисодиёти ўсишининг ҳар бир омилга боғлиқлиги кўриб чиқилган. Бунинг учун республикада интеллектуал иктисодиётни шакллантириш омилларининг 1995-2009 йиллардаги динамикаси таҳлил этилиб, қуйидаги логарифмик чизикли эконометрик модель танлаб олинган:

$$Ln(GDPPC)=0,236Ln(EI)+0,760Ln(Inn)+0,77Ln(ICT)+0,099Ln(Education) \quad (25)$$

Бошқа омиллар ўзгармаганда агар инновация, АКТ, таълим, ИРО аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадга таъсир этмаса мамлакатлар ўртача 502 доллар даромад олар эди. Моделга биноан ИРО бир фоизга оширилса, аҳолининг жон бошига даромади 0,23 фоизга, АКТ бир фоизга оширилса аҳоли даромади 0,77 фоизга ошади. Детерминация коэффициенти $R^2=0,84$ га тенг. Статистик мезонлар (F -мезони ва DW -мезони) киймати моделнинг адекватлигидан далолат беради.

ХУЛОСА

1. Ўзбекистон Республикаси миллий иктисодиётининг рақобатбардошлиги моддий бойликлар ишлаб чиқаришга борган сари камроқ даражада боғлиқ бўлиб қолмоқда, унинг тараққиёти билимларни ишлаб чиқариш ва қўллаш кўламлари билан белгиланмоқда. Чунки, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» нинг амалга оширилиши, тармоқларни модернизациялаш, ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш, инновация тизимининг тараққий этиши, илмий тадқиқот ишлари кўлами кенгайиши иктисодиётда сифат ўзгаришларга сабаб бўлмоқда.

Замонавий иктисодий ривожланиш сифати қатор ижтимоий-иктисодий ва институционал шарт-шароитлар: сиёсий ва иктисодий барқарорлик, ўртача солиқлар ва инфляция даражаси, самарали ижтимоий ва бозор институтларини шакллантириш ва қонунчиликка тўла риоя қилиниши билан таъминланади. Бундай муҳитда ижтимоий йўналтирилган инновацион турдаги иктисодиёт субъектлари узок муддатли иктисодий ривожланиш стратегиясини амалга оширишга лаёқатли бўлади.

2. Замонавий иктисодий ривожланишнинг янги сифат босқичини таъминлаш ғояси тараққиётнинг интенсив омилларидан фойдаланишда катта аҳамиятга эга. Бу ғоя миллий иктисодиёт ривожланишининг устувор тараққиёт соҳалари ва сифат белгиларини ўрганиш бўйича амалий тадқиқот динамикаси прогнозларини белгилашга имкон яратади.

3. Ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) инновацияларга асосланган иктисодиётни шакллантириш учун зарур шарт ҳисобланади. АКТ ривожланаётган мамлакатлар учун глобал иктисодиётга жадал интеграциялашиш учун имкон яратса, ривожланган мамлакатлар учун интеллектуал иктисодиёт ихтисослашувини чуқурлаштириш, меҳнат унумдорлигини ошириш ва барқарор ўсишга эришиш имконини беради. Негаки, интеллектуал капитал ҳеч қандай ҳеловсиз кўпаядиган капитал ҳисобланиб, чекланган ресурслардан самарали фойдаланиш даражасини оширади. Европа мамлакатлари тажрибаси билимлар иктисодий ўзгариш ва ўсишда асосий кучга айланиши мумкинлигини кўрсатди. Билимлар ҳар бир мамлакатда иктисодий ва ижтимоий

ривожланишни жадаллаштиради. Бунда миграция, саёҳат, савдо, хорижий инвестициялар ва коммуникациялар каби глобаллашув омиллари ахборотни чексиз тарқатиш ва ундан фойдаланишни тезлаштиради.

4. Тадқиқот натижаларига кўра, бозорни бошқариш ва тадқиқ этишда билимларни жорий этиш услубларини ишлаб чиқишга талаб ортмоқда. «Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг фаровонлигини ошириш стратегияси» да «билимлар иқтисодиёти» ни шакллантириш, жумладан, «ишлаб чиқариш ва билимларни сотиш»га саъй-ҳаракатларни йўналтириш учун инсон капиталига инвестицияларни кўпайтириш зарурлиги қайд этилган. Чунки, бундай махсулотларни жаҳон бозорида янги технологиялар, янги ускуналар кўринишида тақдим этиш ортиб бормоқда. Иқтисодиётни «ишлаб чиқариш ва билимларни сотиш» мақсадида қайта қуриш учун бу билимларни ишлаб чиқишга қодир юқори малакали ходимларни тайёрлаш борасида кўшимча саъй-ҳаракатларни ишга солиш, жумладан, олий, аввало, муҳандис-техник маълумотига эга меҳнатга лаёқатли аҳоли сонини кўпайтириш зарур. Бу борада мутахассислар янги технологияларни нафақат ўзлаштириш ва такомиллаштира оладиган, балки бугунги кунда номаълум истиқболларни олдиндан пайқаб оладиган даражада бўлиши лозим. Шу билан бирга ишлаб чиқариш, илмий, тажриба ва лойиҳа фаолиятини биргалликда таҳлил этиш талаб этилади. Ишлаб чиқариш жараёнлари билан боғлиқ илмий-амалий кўникмалари бўлган мутахассисларнинг янги технологияларни ўзлаштириш имкониятлари катта.

5. Билимлар иқтисодиёти бевосита ахборот ва билимларни ишлаб чиқиш, тақсимлаш ҳамда улардан фойдаланишга асосланган. Бу, билимлардан ишлаб чиқариш ва хизмат фаолиятида кенг фойдаланишни кўзда тутди. Билимлар иқтисодиёти глобал ва ўзгарувчан хусусиятга эга бўлиб, унда билимлар товарга айланади, ушбу иқтисодиёт ресурслари ортиқчалиги туфайли уларнинг тақчиллиги намён бўлади. Ҳар бир фаолият билимларнинг бир қисми ҳисобланади ва шу боис ҳам ишлаб чиқариш фаолияти учун махсус кўникмаларга эга бўлиш даркор.

6. Тадқиқот натижаларига кўра: иш ўринлари сонига эмас, балки сифатига эътибор қаратиш; глобал иқтисодиётда ҳар бир мамлакат ўз ўрнини топиши; бизнесни рағбатлантирувчи омилларни билиш; ишчи кучини шакллантириш учун катта инвестициялар сарфлаш; инновацион тармоқлар инфратузилмаси соҳалари учун катта миқдорда инвестициялар йўналтириш; sanoатда кластер тармоқларини ташкил этиш; аҳоли фаровонлигини ошириш; мамлакат худудларини ривожлантириш ва муваффақиятга эришишини рағбатлантириш интеллектуал билимларга асосланган иқтисодиётни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари ҳисобланади.

7. Бугунги кунда қайта ишлаш sanoати ва хизматлар кўрсатишнинг илмталаб соҳалари улушига етакчи мамлакатлар ялпи ички махсулотининг ярмидан кўпи тўғри келади: айнан ушбу соҳалар ишлаб чиқариш ҳажми, бандлик, инвестициялар, ташки савдо айланмасининг юқори ўсиш суръати билан ажралиб туради. Илм-фан ва техника ютуқлари махсулот ва хизматлар сифатини яхшилаш, меҳнат ва моддий харажатларни тежаш, меҳнат умумдорлигини ошириш, ишлаб чиқаришни ташкил этишни такомиллаштириш

учун асосий омил бўлиб хизмат қилмоқда. Буларнинг барчаси, пировард натижада, корхоналар ва улар ишлаб чиқараётган маҳсулотнинг ички ва жаҳон бозорида рақобатбардошлигини олдиндан аниқлаш имконини бермоқда.

8. Интеллектуал фаоллик билимларга асосланган иқтисодий шароитида марказий иқтисодий феноменга айланмоқда. Шунинг учун ҳам, интеллектуал фаолликнинг мавжудлиги ёки йўқлиги, меҳнат жараёнида уни такрор ишлаб чиқариш хусусиятлари каби омиллар билимларни бошқариш тизимининг асосини ташкил этиши даркор. Ушбу тизим ташкилотни илғор иқтисодий тажриба лабораторияси сифатида фаолият юритадиган ва изланиш ҳамда кашфиётлар жараёнига бутун жамоани жалб қиладиган мустақил равишдаги корпорацияга айлантиради.

9. Меҳнатни билимларга алмаштириш билан боглик туб ўзгаришларнинг теранлиги шундан иборатки, меҳнат эмас, балки айнан билимлар қиймат манбаига айланади. Қийматнинг меҳнат назарияси «билимлар томонидан яратиладиган қиймат» (*knowledge-value*) назарияси билан алмашинади. Бу назариянинг амал қилишини исботлашда эконометрик моделлар тизимини яратиш ва таҳлилда қўллаш муҳим ўрин тутди.

Билимларга асосланган иқтисодий назарияси «ахборот жамияти» нинг дастлабки назариясига бирлашади ва кўпгина қоидалар бўйича унга яқин ҳисобланади. Билимларни яратиш, жорий этиш ва улардан фойдаланиш бўйича фаолият замонавий иқтисодийнинг муҳим хусусиятлари ва ривожланиш суръатларини белгилайди.

10. Инновацияларга ва интеллектуал салоҳиятга асосланган иқтисодий шароитида билимлардан рақобатбардош ривожланишнинг асосий «локомотиви» сифатида фойдаланиш талаб этилади. Бундай иқтисодийда билимлар иқтисодий ривожланишга қўмаклашиш мақсадида эгалланади, яратилади, жорий этилади ва самарали қўлланилади; анъанавий иқтисодийдан билимларга асосланган иқтисодийга ўтиш таълим, инновациялар, АКТга узок муддатли инвестициялар киритишни, шунингдек, ресурсларни самарали жалб қилиш ҳамда жойлаштиришни таъминлайдиган тегишли иқтисодий ва институционал шароитларни талаб қилади.

Анъанавий ресурслар ахборот ресурслари билан такқосланганда анъанавий ресурслар, одатда, моддий оқимлар ва захиралар билан ифодаланишини кўрсатса, билимлар ва ахборот учун моддий оқимлар ҳамда захиралар ҳослигидан далолат беради. Бундан ташқари, билимлардан фойдаланилса, улар оширилса ва етказиб берилса, кўпаяди, аксинча, фойдаланилмаса, камаяди ҳамда йўқ бўлади. Шу билан бирга, улар қанчалик кўп ишлатилса, қийматини шунча камайтириб боради ва фойдалилик коэффициенти ҳам тобора ортиб боради, аксинча ишдан чиқадиган асосий жамғармалар бундай хусусиятга эга эмас.

Анъанавий ресурс, одатда, шахсий бойлик, яъни фақат битта одам истеъмол қиладиган бойликни ифода этади. Ахборот ресурси кўпинча жамоа бойлиги ҳисобланади ва ундан фақат бир киши эмас, балки бошқалар ҳам фойдаланиши мумкин. Бошқача айтганда, билимлар ва ахборотни бир-бирдан ажратиб бўлмайди. Замонавий дунёнинг ушбу муҳим хусусияти иқтисодий

назарияни анъанавий тасаввур қилиш ва бошқарувнинг классик услубларини янгича тушунишга ҳамда мураккаб таҳлил усулларини қўллашга мажбур этади.

11. Жаҳон ва миллий олий таълим тизимида янги динамик ўзгаришлар юз бермоқда. Жумладан, кейинги ўн йилда олий таълим хизматларига бўлган талаб жаҳон миқёсида ва шунингдек, Ўзбекистон Республикасида бир ярим баравар кўпайди. 1998 йилда жаҳонда талабалар сони 90 млн. бўлгани ҳолда, 2008 йилда бу рақам 135 млн. нафарга етди. Иқтисодий ривожланишда таълимнинг хиссаси, таълим ривожланишининг сон ва сифат кўрсаткичлари ижтимоий-иқтисодий тараққиёт билан ўзаро боғлиқ.

Билимли, малакали тайёргарликка эга бўлган мутахассислар тайёрлашда кучли таълим тизими янги технологиялардан фойдаланиш самарадорлиги ва рақобатбардошлиги, инвестициявий лаёқатлилиги ва хатто миллий иқтисодиёт хавфсизлигини ошириш учун асосий омилга айланади. Юқори малакали мутахассисларга эга давлатларга нисбатан, сушт ва тўлиқ бўлмаган малакавий тайёргарликка эга ишчи, муҳандис ва менежерлар ўз иқтисодиётларини ривожлантиришда саноатнинг қазиб олиш ва хом ашёни қайта ишлаш, техника йиғиш тармоқларида паст ёки ўрта технология билан чекланиб қолишади. Шу билан бирга, мунтазам ишчилар малакасини ошириб боровчи, янгиликлар ва мукамал технологиялар яратувчи олий маълумотли мутахассисларга халққа эга давлатлар ҳар доим илмий маҳсулотлар, юқори технологик хизматлар кўрсатишга иқтисослашган трансмиллий компанияларни ўзига жалб этади. Ишчи кучидаги сифат ўзгаришларни ўлчаш ва таҳлил этиш ишлаб чиқариш функцияларини тузиш орқали амалга оширилади.

12. Инсон тараққиётини тавсифловчи асосий кўрсаткичлар ўсишида таълимнинг иқтисодиётга таъсири катта эканлиги кузатишмоқда. Янги бир динамик ўзгаришлардан кузатилишича, олий таълим хизматлари ижтимоий товарлар жумласига киритилаётганлиги сабабли хусусий секторнинг олий таълим муассасаларини молиялаштиришдаги роли ҳам ортиб бермоқда. Натижада олий таълим муассасалари ҳам айрим мамлакатларда фойда олувчи ташкилотларга айланмоқда. Хусусий - давлат федерацияси негизда янги виртуал университетлар вужудга келмоқда. Бундай ташкилотларнинг ижобий аҳамияти: фуқароларга қулайлик яратилиши учун жорий ҳуқуқий нормативлар доирасида олий таълим хизматларини турли босқичларда тақлиф этиш имкониятлари кенгайиши; анъанавий таълим тизимларининг рақобат ва инновацион дастурларига таянган дастурлар ва ўқитишнинг янги усуллари жорий этилиши; олий таълимнинг рақобатбардошлик даражасини оширишга кўмаклашиш; илмий таълимни молиялаштириш манбаларини диверсификациялаш; ривожланаётган мамлакатлар томонидан мавқеи юқори бўлган университетлар тажрибасидан фойдаланиш имкониятларининг кенгайиши билан ифодаланади.

Аммо, олий таълим муассасаларининг фойда кўриб ишловчи ташкилотларга айланишининг салбий жиҳатлари ҳам мавжуд. Хусусун, баъзи таълим муассасалари давлат томонидан тартиблаштирилмаганлиги туфайли, таълим стандартлари талаблари бажарилмаслиги мумкин ёки мавқеи юқори университетларнинг бошқа мамлакатлар филиалларида ташкил этган дастур-

ларининг сифат даражаси асл дастурлар сифатидан паст бўлиш хавфи мавжуд. Лекин буларга қарамадан, олий таълимда хусусий секторнинг ривожланиши ижобий роль ўйнаб, барча мамлакатларда кўзланган мақсадга эришишга хизмат қилади.

13. Олий таълим хизматларининг товар тусини олиши ва бозорга йўналтирилганлиги жорий амалиётни тубдан қайта кўриб чиқишни, таълим муассасаларининг мавқеини менежмент, иш жойлари ва таълим дастурларини такомиллаштириш орқали оширишни талаб қилади.

Билимларнинг товар тусини олиши замонавий университетларни бозорнинг тўлақонли иштирокчиларига айлантиради. Ҳақиқий интеллектуал салоҳият ҳисобига эришиладиган нафлилик ва иқтисодий самара бозор қондалари билан алмашинмоқда. Яъни, илмий тадқиқот янги маҳсулот яратиш, зарур ва янгидан ишчилар малакасини оширишга хизмат қилмаса, вақт беҳудага сарфланганлигини аңглатади. Бошқарувчилар вазифаси доирасида «асосий таянч бизнес» га ғамхўрлик қилиниши ҳамда «иккинчи даражали» фаолиятлар қисқартирилиши зарур. Яъни, инвестицион қарорлар қиска муддатли ишлаб чиқариш мақсадларига монанд равишда амалга оширилади.

Тарихан, олий таълим муассасалари билим бериш, сақлаш, тўплаш ва тарқатишда асосий актёрлик ролини бажаради. Университетлар яратилгандан буён, улар ахборот бериш ва билимларни талабаларга тарқатиш жойи ҳисобланади. Замонавий университет ижтимоий билимлар ишлаб чиқаришдан кўра, бозор талаб этганларига эътибор қаратади. Бошқача қилиб айтганда, билимларнинг товар тусини олиши академик ўқитувчиларни бозорда оз миқдорда бўлса-да, талабга мослашган «актёр» ларга айлантиради. Иқтисодий самара олиш хусусияти интеллектуал репутацияга нисбатан устувор аҳамиятга эга бўлади ва ишчи кучи бозорида кучайиб бораётган рақобатга жавоб тариқасида юқори қўшимча қиймат яратишни тақозо этади.

14. Диссертацияда Ўзбекистон Республикаси учун иқтисодий ривожланишнинг янги, илмталаб ўсишини тасвирлайдиган эконометрик моделлар тизими ишлаб чиқилди. Унга кўра, ягона миллий иқтисодиётнинг макро ва тармоқ даражаси учун моделлар яратилди ва уларнинг ривожланиш манба ва омиллари кўриб чиқилди. Яъни, макро даражадаги моделларда иқтисодиёт товар ишлаб чиқариш, хизматлар кўрсатиш ва билимлар бойитиладиган секторлардан иборат эканлиги таҳлил этилди.

15. Эконометрик моделлар таҳлиллари шундан далолат бермоқдаки, жаҳон ва миллий аҳолининг жон бошига тўғри келадиган даромади (бошқача қилиб айтганда, моддий фаровонлиги) ишчи ва хизматчиларнинг таълим даражасига, билимлар аккумуляциялашувига боглик экан. Жаҳонда аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадлар бўйича юқори ўринлардан бирини эгаллаган Даниянинг билимлар иқтисодиёти индекси $KEI=9,52$ ни ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси учун бу кўрсаткичлар тегишлича 2200 доллар ва $KEI=3,25$.

16. Иқтисодий ўсишнинг янги моделлари Ўзбекистон Республикаси ривожланишидаги асосий омиллар ва манбаларни аниқлашга ёрдам берди. Тадқиқот натижаларига кўра, билимлар иқтисодиёти индекси (KEI) ва

билимлар даражаси бир фоизга ошганда, ишлаб чиқилган моделга биноан бошқа омиллар ўзгармаган ҳолда аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМнинг 29 АҚШ доллари (1.31%) ва 13 АҚШ доллари (0.56%)га ошиши кутилади.

17. Мамлакат иқтисодий ўсишининг мақсад, омиллари ва манбаларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилган эконометрик ҳисоб-китобларга кўра, иқтисодий ўсишнинг йиллик юқори сифат миқдори етти фоиз атрофида бўлиши талаб этилади. Бу кўрсаткич аҳолининг моддий фаровонлигини муттасил ошириш, миллий иқтисодиётнинг жорий ва истикболдаги вазифаларини ечишга, ЯИМда жамғарма ва истеъмол улуши оптимал даражада бўлишига хизмат қилади. Шундан келиб чиққан ҳолда билимлар иқтисодиётини барпо этишнинг устувор жиҳатлари белгиланади.

18. Тадқиқот натижаларининг эконометрик сонли ва сифат таҳлилига кўра, биринчи навбатда АКТ, компьютерлаштириш, Интернет тизимини қўллашни жадал тарзда кенгайтириш лозим. Иккинчи устувор вазифа – иқтисодиётда инновациялар тизимини кенг қўламда қўллаш ҳисобланади. Бу хулоса «Ўзкимёсаноат» ОАЖ корхоналари учун яратилган моделлар таҳлилларида яққол ўз ифодасини топди. Учинчи ўринда – иқтисодий рағбатлантириш омилларини ривожлантириш ва бизнес муҳитини янада яхшилаш талаб этилади. Тўртинчи ўринда – таълим тизимини янада тараққий эттириш лозим.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ

Монографиялар ва илмий жтурналларда чоп этилган мақолалар

1. Каюмова Н.О. Проблемы формирования экономики знаний в Узбекистане: теория, методология и зарубежный опыт. Монография. – Т.: Фан, 2009.– 124 с.

2. Каюмова Н.О. Ўзбекистонда иқтисодий ривожланиш янги сифат босқичи жараёнларининг эконометрик тадқиқоти. Монография. – Т.: Фан, 2009. – 139 б.

3. Каюмова Н.О. How Exchange Rate Volatility Affects On the Main Export Goods of Uzbekistan?. // European journal of Buisness and Economy. – Прага, 2012. -№ 5. – Б. 14-22.

4. Каюмова Н.О. Миллий иқтисодиётда сифат ўзгаришлари динамикаси. // Иқтисодиёт ва таълим, – Тошкент, 2011.- № 5. – Б. 42-44.

5. Каюмова Н.О. The New Knowledge-based economic growth model for developing countries. // MARATHON. – Прага, 2010. - № 4. – Б. 20/40-27/40.

6. Каюмова Н.О. Constructing the new growth model for Uzbekistan's economy. // AVRASYA ETUDLERI. – Анкара, 2010. - № 37/1. – Б. 7-36.

7. Каюмова Н.О. Иқтисодий фаолиятни интеллектуаллаштириш. // Жамият ва бошқарув. – Тошкент, 2010.- № 1. – Б. 127-128.

8. Каюмова И.О. Билимлар иқтисодиётини шакллантириш – барқарор иқтисодий ўсишнинг омили сифатида. // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. – Тошкент, 2010. -№ 1-2. – Б. 66-71.

9. Каюмова Н.О. Solow's exogenous growth model and its application in Uzbekistan's economy. // Иктисодиёт ва таълим. – Тошкент, 2010. - № 6. – Б. 131-134.

10. Каюмова Н.О. Фермер хўжаликлари янги билимлар ва инновацион технологиялар. // Ўзбекистон кишлок хўжалиги. –Тошкент, 2010. - № 1. – Б. 31.

11. Каюмова И.О. Эконометрик моделлаштириш. // Ўзбекистон кишлок хўжалиги. – Тошкент, 2010. - № 4. –Б. 41.

12. Каюмова И.О. Инсоннинг интеллектуал имкониятлари. // Ўзбекистон кишлок хўжалиги. –Тошкент, 2010. - № 6. – Б. 41.

13. Каюмова И.О. Таълим илохотлари – ижтимоий-иктисодий тарракиёт омили. // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2009. - № 11(150). – Б. 49-51.

14. Каюмова Н.О. Истеъдодли ёшларни тарбиялашда олий ўқув юртларининг роли. // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. – Тошкент, 2009. - №3. – Б. 160-163.

15. Каюмова Н.О. Межгосударственные сравнения экономики знаний. По пути формирования экономики знаний в странах Средней Азии. // Экономика и финансы. – Москва, 2008. - № 14. – С. 41-46.

16. Каюмова Н.О. Инсон капиталига йўналтирилган инвестициялар. // Жамият ва бошқарув. – Тошкент, 2009. - № 4. – Б. 115-116.

17. Каюмова Н.О. Хорижий инвестициялар ахбороти. // Ўзбекистон кишлок хўжалиги. – Тошкент, 2009. - № 3. –Б. 24-25.

18. Каюмова Н.О. Ўрганувчи жамиятларда билим иктисодиёти. // Жамият ва бошқарув. – Тошкент, 2009. - № 1. – Б. 99-100.

19. Каюмова Н.О. Современное государственное регулирование социального развития общества. // Экономика и финансы. – Москва, 2009. - № 4. – Б.33 -35.

20. Каюмова Н.О. Билимдан фойдаланиш имкониятлари. // Жамият ва бошқарув. – Тошкент, 2009. - №3. – Б. 114-115.

21. Каюмова Н.О. Основной компонент социально-экономического развития страны. // Сельское хозяйство Узбекистана. – Тошкент, 2009. - № 5. – С. 22-23.

22. Каюмова Н.О. Мамлакатимиз интеллектуал салохиятини юксалтиришда олий ўқув юртлари роли. // Тафаккур. – Тошкент, 2009. - № 2. – Б.40-41.

23. Каюмова Н.О. Математические методы как инструмент качественного и количественного анализа в экономике. // Экономика и финансы. – Москва, 2009. - № 7. – С. 69-70.

24. Каюмова Н.О. Педагогик кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизими ислох қилишдаги долзарб вазифалар. // Агроилм журнали. – Тошкент, 2009. - № 2 – Б. 90-91.

25. Каюмова Н.О. Проблемы формирования экономики знаний в Узбекистане: теория, методология и международный опыт. // Иктисод ва таълим. – Тошкент 2009. - № 1. – Б. 162.

26. Каюмова Н.О. Замонавий шароитда билимдан фойдаланиш. // Иқтисод ва таълим. – Тошкент, 2009. - № 3. – Б. 42-43.

27. Каюмова Н.О. Анализ формирования экономики знаний с помощью математических методов. // Экономика и финансы. – Москва, 2009. - № 11. – С. 35-36.

Илмий тўпламларда чоп этилган тезислар

28. Каюмова Н.О. Тенденции развития международных финансовых институтов.–Т.:ТДИУ «Қўшма корхоналар ташкил этишда инвестициялар киритишнинг устувор йўналишлари ва вазифалари» мавзуйдаги республика илмий-амалий анжумани тезислар тўплами, 2008. – Б. 72-74.

29. Каюмова Н.О. Хорижий инвесторларни жалб этиш ва уларни ахборот билан таъминлаш йўллари.–Т.: ТДИУ «Қўшма корхоналарни ташкил этишга инвестициялар киритишнинг устувор йўналишлари ва вазифалари» мавзуйдаги республика илмий-амалий анжумани тезислар тўплами, 2008. – Б. 130-132.

30. Каюмова Н.О. По пути формирования экономики знаний в странах Средней Азии.–Т.: ФДУ, ТДИУ, ТХВУ ва Фаргона вилояти қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаси Сирдарё-Сўх хавза бошқармаси «Минтакада ер-сув ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш» мавзуйдаги республика илмий-амалий анжумани материаллари, 2008. – Б. 17-22.

31. Каюмова Н.О. Теоретические основы формирования интеллектуальной экономики и рациональное использование ресурсов. –Т.: ФДУ, ТДИУ, ТХВУ ва Фаргона вилояти қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаси Сирдарё-Сўх хавза бошқармаси «Минтакада ер-сув ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш» мавзуйдаги республика илмий-амалий анжумани материаллари, 2008. – С. 7-11.

32. Каюмова Н.О. Международный опыт финансирования образования. –Т.: ТДИУ тезислар тўплами. «Иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш шароитида иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш ва таркибий ўзгаришларни амалга ошириш» мавзуйдаги ёш олимларнинг илмий-амалий анжумани, 2009. – Б. 252-253.

33. Каюмова Н.О. Компоненты экономики знаний. – Т.: ТДИУ «Аёл ва мустақиллик» илмий-амалий анжумани материаллари, 2009. – С. 236-237.

34. Каюмова Н.О. Экономика знаний как социальный фактор человеческого потенциала. //Двадцать вторые международные плехановские чтения, тезисы докладов. – Т.: 2009. – С. 142-143.

35. Каюмова Н.О. Превращение научных идей и знаний в коммерческий товар. – Т.: ТХВУ «Таджикотларни барқарор тараққиёт сари йўналтириш» республика илмий-амалий анжумани маърузалар тўплами, 2009.– С. 234-326.

36. Каюмова Н.О. Эркин иқтисодий хуудларнинг макроиқтисодиётдаги аҳамияти. –Т.: ТДИУ тезислар тўплами. «Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш шароитида иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш ва

таркибий ўзгаришларни амалга ошириш» мавзuidaги ёш олимларнинг илмий-амалий анжумани, 2009. – Б. 354-356.

37. Каюмова Н.О. Теоретические основы формирования интеллектуальной экономики в Узбекистане. – Т.: ФДУ, ТДИУ, ТХВУ ва Фаргона вилояти кишлок ва сув хўжалиги бошкармаси Сирдарё-Сўх хавза бошкармаси «Минтакада ер-сув ресурсларидан фойдаланишнинг иктисодий механизмини такомиллаштириш» мавзuidaги Республика илмий-амалий анжумани материаллари, 2009. – С. 253-260.

38. Каюмова Н.О. Ўзбекистонда билимларга асосланган иктисодиётни шакллантириш жараёнини эконометрик тадқиқоти. – Т.: ТДИУ тезислар тўплами «Мустақил Ўзбекистон давлат ва жамият қурилишида аёлларнинг роли» мавзuidaги илмий-амалий анжумани, 2010. – Б. 74-77.

39. Каюмова Н.О. Превращение знания в общественный товар и вопросы регулирования интеллектуальной собственности. – М.: МГЭИ и ТашФИ «Реализация антикризисной программы – основа дальнейшего развития национальной экономики и повышения её конкурентоспособности» сборник научных трудов, 2010. – С. 324-326.

40. Каюмова Н.О. Таълим ва интеллектуал салоҳият. – Т.: ТДИУ «Мустақиллик йилларида Ўзбекистондаги ислохотларда аёлларнинг ўрни ва ҳиссаси» мавзuidaги республика илмий-амалий анжумани тўплами, 2010. – Б. 125-127.

41. Каюмова Н.О. Роль и место женщин в обществах знаний. – Т.: ТДИУ «Аёл ва Мустақиллик» мавзuidaги республика илмий-амалий анжуманининг тезислар тўплами, 2010.–с. 114-116.

42. Каюмова Н.О. Глобаллашув жараёнида билимларнинг аҳамияти. – Т.: ТДИУ «Глобаллашув шароитида халқаро иктисодиётнинг ривожланиш тенденцияси ва унда Ўзбекистоннинг барқарор ўсиш стратегияси» мавзuidaги республика илмий-амалий анжумани тезислар тўплами, 2011. – Б. 168-170.

Дарсликлар ва ўқув қўлланмалар

43. Каюмова Н.О., Шодиев Т.Ш., Эшназаров А. Иктисодий-математик усуллар ва моделлар. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2009. – 164 б.

Иқтисод фанлари доктори илмий даражасига талабгор Каюмова Наргиза Озодовнанинг 08.00.06—«Эконометрика ва статистика» ихтисослиги бўйича «Ўзбекистонда иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичи жараёнларини эконометрик тадқиқоти» мавзусидаги диссертациясининг

РЕЗЮМЕ СИ

Таянч (энг мухим) сўзлар: иқтисодий математик моделлар тизими, эконометрик моделлаштириш, иқтисодий ўсиш, ўсиш сифати, концепция, инновацион ва рақобатбардош ривожланиш, оптимал қарор, ривожланиш тенденциялари, ишлаб чиқариш самарадорлиги, прогнозлаш.

Тадқиқот объекти: тадқиқот объекти сифатида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти, уни интеллектуал иқтисодиёт сари йўналтириш омиллари ва манбалари ҳисобланади.

Ишнинг мақсади: иқтисодий ривожланишнинг янги сифат даражасини баҳолашнинг назарий-услубий асосларини такомиллаштириш ва эконометрик тадқиқ этиш орқали миллий иқтисодиётнинг инновацион тараққиётини таъминлашга йўналтирилган илмий тақлиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот усуллари. Тадқиқот жараёнида тизимли таҳлил, иқтисодий-математик усули, статистик гуруҳлаш, таққослаш, эконометрик моделлаштириш, корреляцион-регрессион таҳлил, иқтисодий индекслар каби усуллардан фойдаланилди.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: «билимлар» ресурсидан фойдаланишга асосланган иқтисодий фаолиятни интеллектуаллаштириш тенденцияси ва ундан мультипликатив самара олиниши республикада замонавий иқтисодий ривожланишнинг умумлаштирувчи белгиси эканлиги асосланди; инновацион эконометрик ёндашув асосида миллий иқтисодиётнинг жорий моделини илмталаб инновацион хўжалик юритиш тизимига ўзгартириш услубияти ишлаб чиқилди; эконометрик моделлар негизида билимлар иқтисодиётини шакллантиришнинг стратегик йўналишлари ва асосий омиллари аниқланди; иқтисодиётнинг турли жабҳаларидаги корхоналар иқтисодиётини интеллектуаллаштириш бўйича эришилган даражалар баҳоланди; республикадаги таълим даражаси кўрсаткичларини баҳолашнинг математик- статистик услублари ишлаб чиқилиб, билимлар иқтисодиётини шакллантиришга улар таъсирининг прогноз сценарийси асослаб берилди; иқтисодий ривожланиш даражаси ва сифатини ошириш мақсадида интеллектуал иқтисодиётни инновацион ёндашув асосида бошқаришга доир амалий тақлифлар берилди; эконометрик моделлар тизими негизида иқтисодий ўсишнинг сифат устуворликлари белгиланди.

Амалий аҳамияти: асосий натижалардан тармоқлар, илмий тадқиқот муассасалари ва жамоат ташкилотларининг бошқарув тузилмаларида иқтисодий ривожланишнинг янги сифат босқичи жараёнлари механизмларини ишлаб чиқишда, шунингдек, барқарор ривожланиш стратегияларини асослашда фойдаланиш мумкин.

Татбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: асосий хулосалар ва тақлифлар Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги (2011 йил 25 августдаги 2-1/20-2271- сонли далолатномаси) Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси (2010 йил 10 февралдаги 11/Аш-06-314- сонли далолатномаси), «Ўзпахтамаш» ОАЖ (2010 йил 3 февралдаги 007/100- сонли далолатномаси), «Максам-Чирчик» ОАЖларининг (30-2/98-сонли 2011 йил 21 июндаги далолатномаси) амалий фаолиятида, Тошкент давлат аграр университети «Иқтисодий назария ва ахборот технологиялари асослари» кафедраси ўқув жараёнида фойдаланиш учун қабул қилинган.

Қўлланиш соҳаси: Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, савдо-саноат палатаси тизими, илмий тадқиқот институтлари ва олий ўқув юрлари.

РЕЗЮМЕ

диссертации Каюмовой Наргизы Озодовны на тему: «**Эконометрическое исследование процессов качественно нового этапа экономического развития в Узбекистане**» на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.06 – «Эконометрика и статистика»

Ключевые слова: система экономико-математических моделей, эконометрическое моделирование, экономический рост, качество роста, концепция, инновационное и конкурентоспособное развитие, оптимальное решение, тенденции развития, эффективность производства, прогнозирование.

Объект исследования: экономика Республики Узбекистан, факторы, источники и направления интеллектуальной экономики.

Цель исследования: разработка научных предложений и рекомендаций, направленных на обеспечение инновационного развития национальной экономики с помощью совершенствования теоретико-методологических основ оценки качественно нового уровня экономического развития и эконометрических исследований.

Методы исследования: были использованы такие методы как: системный анализ при исследовании, экономико-математический метод, статистическая группировка, сравнения, эконометрическое моделирование, корреляционно-регрессионный анализ, метод экономических индексов.

Полученные результаты и их новизна: обосновано, что тенденция интеллектуализации экономической деятельности, основанная на использовании ресурса «знания» и извлечение из них мультипликативного эффекта является обобщающим признаком качества современного экономического развития в нашей республике; разработана методика оценки трансформации текущей модели национальной экономики на систему ведения научно востребованного инновационного хозяйства на основе инновационной эконометрии; разработаны математико-статистические методы оценки показателей уровня знаний в республике и обоснованы сценарии прогноза их воздействия на формирование экономики знаний; на основе эконометрических моделей определены стратегические направления и основные факторы формирования экономики знаний в республике; оценён достигнутой уровень по интеллектуализации экономики на предприятиях различных отраслей экономики; разработаны практические предложения по совершенствованию управления интеллектуальной экономикой с целью повышения уровня и качества экономического развития; на основе системы эконометрических моделей определены качественные приоритеты экономического роста.

Практическая значимость: основные результаты диссертации могут быть использованы в структурах управления отраслей, научно-исследовательских институтов и общественных организаций при анализе, синтезе и прогнозе процессов качественно нового этапа экономического развития, а также для обоснования стратегий устойчивого развития.

Степень внедрения и экономическая эффективность: основные выводы и предложения исследования приняты в практику работы Министерства экономики Республики Узбекистан (Акт № 2-1/20-2271 от 25.08.11), Торгово-промышленной палаты Республики Узбекистан (Акт № 11/Аш-06-314 от 10.02.10), ГАО «Узпахтамаш» (Акт № 007/100 от 03.02.10), ГАО «Максам-Чирчик» (Акт № 30-2/98 от 21.06.11) и в учебный процесс кафедры «Экономическая теория и основы информационной технологии» Ташкентского государственного аграрного университета.

Область применения: Министерство экономики Республики Узбекистан и система торгово-промышленной палаты, научно-исследовательские институты, высшие учебные заведения.

RESUME

Thesis of Nargiza Ozodovna Kayumova on the scientific degree competition of the doctor of sciences in 08.00.06 – on speciality «Econometrics and statistics» subject: «**Econometric research of the processes of qualitatively new stage of economic redevelopment in uzbekistan**»

Key words: system of economic-mathematical models, econometric modelling, economic growth, growth quality, concept, innovative and competitive development, optimal solution, development trends, production efficiency, forecasting.

Subject of research: the economy of the republic of Uzbekistan, its factors and sources leading to intellectual economy.

Purpose of work: development of scientific proposals and recommendations aimed at ensuring of innovative development of the national economy by means of improvement of theoretical and methodological basics of assessment of qualitatively new level of economic redevelopment and econometric researches.

Methods of research: the following methods were used: system analysis for research, economic-mathematical method, statistical grouping, comparisons, econometric modelling, correlation-regression analysis, economic index method.

The results obtained and their novelty: is has been substantiated that the trend of intellectualization of economic activity based on using of the knowledge resource and its multiplication efficiency is a common feature of the quality of current economic development in our Republic; a method has been developed for transformation of effective model of national economy into science-intensive system of innovative economic management on the basis of innovative econometric approaches; strategic directions and basic factors of formation of knowledge economy on the basis of econometric models have been defined; the achieved levels of intellectualization of the economy of enterprises of various sectors have been evaluated; mathematical-statistical methods of evaluation of education level indices in the Republic have been developed and the forecasted scenario of their effect on formation of intellectual economy has been justified; practical proposals have been given for management of intellectual economy on the basis of innovative approach for the purposes of raising the level and quality of economic development; quality priorities of economic growth on the basis of econometric models have been determined.

Practical value: the main results of the dissertation can be used in the management structures of industries, scientific research institutes and social organizations during development of the mechanism of processes of qualitatively new stage of economic development, as well as for substantiation of the strategies of sustainable development.

Degree of embed and economic effectivity: the main conclusions and proposals of the research are adopted in the practice of work of the Ministry of Economy of the Republic of Uzbekistan (No. 2-1/20-2271 dated 25.08.11), the Chamber of Commerce and Industry of the Republic of Uzbekistan (Report No. 007/100 dated 03.02.10), «Uzpahtamash» State Joint-Stock Company (Report No. 11/Ash-06-314 dated 10.02.10), «Maksam-Chirchik» (Report No. 30-2/98 dated 21.06.11) and in the training process of the Department of Economic theory and basics of information technology of the Tashkent state agrarian university.

Field of application: Ministry of Economy of the Republic of Uzbekistan and the system of Chamber of Commerce and Industry, scientific research institutes, higher education institutions.

Босишга рухсат этилди: 10.03.2012. Шартли босма табағи: 3,00.
Бичими: 84x60 $\frac{1}{16}$. Алади: 100. Буюртма № 10/03

МСНУ «FAN VA TA'LIM POLIGRAF» босмахонасида чоп этилди.
100170, Тошкент шаҳри, Дўрмон йўли кўчаси 24-А уй.